حصّہ اوّل

مصباح التعلیم

"یعنی کورس فارسی

برائے طلبہ درجہ ہفتم گورنمنٹ سکول

ممالک متحدہ وآگرہ

مرتبہ ومصنّفہ

سید محمد جواد صاحب منشی فاضل سابق اسسٹنٹ ماسٹر عربی وفارسی

گورنمنٹ انٹرمیڈیٹ کالج اٹاوہ

پبلشر

لالہ رام نراین لال پبلشر نمبر ۲ کٹرہ روڈ

الہ آباد

۱۹۳۶ء

حصہ اول

نثر

باب اول در اسما و افعال

استعمال اضافت

آب زر صحیفۂ قرطاس - کبر درویش - اسپ من - دم آب
زراعت قشلاق - مہار شتر - تنگ نان - لسان عرب - کاروان حجاز
مرد خدا - فاستق سبیں - کف پا - بالا ہائے قاطر - کرہ خر -
اہالی چادر - چوچہ مرغ - باد سموم - کوز پشت
چپچہ نان خنک - درب کاروانسرائے - قنی حلبی - سرقلیان
قوری نقرہ - قلم سرفی - کتاب پسر معلم

زراعت قشلاق - خریف کی فصل فاستق چپچہ قاطر - خچر - استر
اہالی چادر - باشندگان خیمہ - قنی حلبی - ٹین کی ڈبیا سرقلیان چلم قوری چاردانی سرفی شیشے کا

استعمال صفت

مرکب[1] قرمز - هیکل مهیب - مرد قطور[2] - زیرجامه قصیب[3] گردن کلفت[4] - بد معامله - بلند معامله - روز روشن - کالسکه[5] روبا مرد خوشکل[6] - ریش مورچه[7] - الاغ نر[8] - مرد بدگل تالار دلک پیر مرد خمیده - گل خوش رنگ -

استعمال فعل لازم بلحاظ واحد و جمع فاعل

(۱) زید آمد - همه بودند - تو گفتی - شما می روید - من می آیم ما نمی آییم -

من چگونه آنجا روم - من محض دیدن شما آمدم شما عنا و مشوید - آن بحاکم شرع عرض نمود - شما چند روز پیش من بمانید - آن هر روز بمدرسه میرود - این اتفاق کے افتاد؟ چرا اینقدر دیر کردید -

---

مرکب[1] قرمز - سرخ روشنائی قطور[2] - قطعه لمبا و موٹا قصیب[3] - ریشمی کلفت[4] - فربه موٹا کالسکه[5] رو باز کہلی ہوئی گاڑی خوشکل[6] - خوبصورت مورچه[7] چیونٹی داڑہی الاغ[8] گدہا

(۲) ہر وقتے آنجا آب نبارید حالا برویدبعد بیائید۔ من از آں خبر نداشتم۔ او از آں خیلے تعجب نمود۔ بیا ببالائے کوہ برویم۔ کے شما بروید؟ مجلس پادشاہ برخاستہ شد۔ آیا شما یاد دوستی دارید؟۔ من نصف شب بیدار شدم نلبکی[1] ایں فنجان[2] چہ شد؟۔ من از دیدن شما خوشوقت شدم۔ من کے در جلو او استادہ بودم؟ من دیروز عصر پیش او رفتم۔ شما چساں در پیش شان ایستادہ بودید؟۔

فعل متعدی یا مفعول

من اورا نمیدانم۔ ایں حوض را پر کن۔ من اورا دوست نمیدارم۔ ریزہ ہائے طعام بہ چیں۔ یک دستمالے بمن بدہ۔ آنہا بسیار غم خوردند۔ من در رود خانۂ گنگا یک نہنگی را دیدم۔ آں ایواں پنج طاق دارد۔ ایں بستہ را کجا بگذارم آں حلوا را از کے گرفتند؟ ایں درخت شاخہائے بسیار دارد۔ من ایں را یقین میدانم۔ آں مرغ را بگیر۔ سرخود

---

[1] نلبکی دستہ پرچ [2] فنجان پیالی

را شانه بکنید - سر شیشه[۱] بگیر - آن قوری[۲] نقره دارد -

ضمایر

حالت متصل و منفصل فاعلی

او میگوید - آنها می روند - تو چرا رفتی - شما دیدید -
ما گرفتیم - من اطلس خریده بودم - ما نقشهٔ ایشیا خریده بودیم - تو خط
کش[۳] خریده بودی - شما قلمتراش خریده بودید - او مدادکن[۴]
خریده بود - ایشان قلم آهنی[۵] خریده بودند -

حالت متصل و منفصل مفعولی

اورا - آنها را - ترا - شمارا - مرا دید - مارا داد
زدندم زدندت - زدندش - زدندتان - زدندشان
مرا می زنی؟ ترا می زند؟ اورا می زنند؟ مارا می زنید؟
شمارا می زنیم آنها را می زنم -

---

[۱] سر شیشه بگیر بوتل میں ڈاٹ لگادو - [۲] قوری - سماور - چاء والی [۳] خط کش مسطر [۴] مدادکش ربڑ [۵] قلم آہنی نب

حالت اضافی

خر او بود۔ خر آنہا بودند۔ کتاب تو کجا است؟ خط شما خوب است۔ خط من بد نیست۔ سگ ما است۔ آیا برادر ہم را نہ پروردہ ام؟ آیا خواہرت را نہ گفتۂ۔ پسری تاں نیاوردۂ؟ پیش خدمت شان را نیر دید؟

حالت خبری

او ہست۔ آنہا ہستند۔ تو ہستی۔ شما ہستید۔ من ہستم ما ہستیم

استعمال صیغہ امر

(۱) آب بیار۔ کتاب واکن۔ بس کن۔ زود باش آہستہ برو۔ صبر کن آرام بگیر۔ قدرے آب بگیر۔ ملتفت باش درست بنشیں۔ از خانہ بیروں بیا۔ پائے جیب بردار۔ حفظ کن۔ ورق بگرداں۔ گوش کن۔ ساعتے آرام

زود باش جلدی کر

بگیر به شب اینجا بمان۔

(۲) زیر جامۂ خودت درست کن۔ برو قدرے آب بیار سر سیشه را بگیر۔ اورا از بابت این خبر بکنید۔ یک چخماق پدر بزن۔ صبح زود مرا بیدار بکنید۔ چند روز بعش بیائید۔ شما جلو بروید من عقب می آیم۔ چقماق بزن۔ آتش بکن۔ حالا بروید بعد بیائید۔

یک چقمق پدر بزن دروازہ میں چٹخنی یا زنجیر لگا دو

باب دوم در محاورات فرس
از کتب جدیدہ کتاب ایران

(۱)

اوقات

آں بوقت ظہر پیش من آمد من دیروز عصر پیش او
رفتم من نصف شب بیدار شدم۔ یک ساعت بغروب آفتاب
مانده که آقاے فلاں تشریف آوردند۔ من از صبح تا بحال
چیزے نخوردم۔ ایں بچہ ساعت بساعت پا میشود۔
فردا ساعت پنج و ربع خدمت شما میرسم طرف عصر ہم
در یا موزیک میزنند۔ حالا وقت حرف زدن نیست۔
قدرے مکث کنید تا دروازه را باز کنم۔ عقربک سر دستہ
بود که من از خواب بیدار شدم۔ ساعت چند است؟
قریب بساعت دو است۔ از وقتیکہ او طفل بود

پنج ربع سوا پانچ مکث کنید ٹھہرو عقربک سوئی سر دستہ بارہ بجے۔

من او را می شناسم- یک رقعهٔ مهمانی از برای امشب بجهت من آمده است- من آنجا خیلے خیلے دو ماه خواهم ماند-

(۲)

شب

دیشب مهتاب خوب بوده قدرے در باغ گردش کرده خوابیدم- من نصف شب بیدار شدم- دیشب هوا خیلے تاریک بوده- آفتاب بمغرب رفت- اکنون شام شد شفق هم بر طرف شد- چراغ روشن کن- روغن در چراغ ریز که خاموش نشود- گل بگیر- سر فتیله را بنشین کن ببین ستاره ها طلوع کرد- ماه صف زده اند- ماه هاله گرفته است- البته دلیل باران است- اکنون شبها ماه است مهتاب عجب لطفے دارد- همین جا خواب کنید- شب بسیار گذشته- برای جناب آغا فرش خواب بیندازـ توشک را بتکان- لحاف را پائین بگذار- شما کجا خواب می کنید-

---

خیلے خیلے زیادہ زیادہ گردش ٹہلنا گل بگیر گل کاٹو بنشین کن ٹہراؤ تکاں جہاڑو

ہمیں جا۔ از شب چہ خبر است؟ البتہ سہ پاسے از شب گذشتہ۔ امروز مرا زود تر خواب گرفت۔ چراغ را کنارہ بگذار۔ شمعدان سر طاقچہ بنہ۔ کلید زیر بالینم بجاں دروازہ پیش کن چوں پارہ از شب گذرد مرا بیدار کن کہ چیزے نوشتن دارم۔ شب از کثرت کیک¹ و پشہا ہیچ خوابم نبرد۔

فصل

ہوا تاریک است۔ باران خاکرا نشاند۔ امروز خیلے سرد کردہ۔ نسیم میوزد۔ او زیر آسماں سے خسپد۔ ہوا کم کم روشن می شود۔ بنائے طوفان می شود۔ ابر سیاہے از جانب شمال بر خاستہ۔ البتہ خواہد بارید۔ برق ہم میزند قدم بردارید پیش از باریدن بخانہ برسیم یا بہ کاشانے پناہ گیریم تا تر نشویم۔ آب ناوداں بر روز می آید۔ اکنوں ایستادہ۔ ایں روشنی و صدائے مہیب چہ بود؟

---

¹ کیک کھٹمل

این رعد و برق و صاعقه است - برسر مردم می افتد - در فصل بہار لطفے عجیب ہویدا می شود شگوفہا بر درختان پیدا و گلہا یک بیک شگوفتہ و ہویدا می شوند - ہوا را از بوے خوش خود صاف و معطر می سازند - و دہقانان زمین را شیار[1] می نمایند و خیار و خربوزہ دہند دانہ میکارند

(۴)

صداے حیوانات

اسپ شیہہ می کشد - خر عرعر میدہد - گوسفند باع باغ می کند - شیر و پلنگ می غرّد - روباہ زورہ می کشد سگ ہفہف می کند - گربہ میو میو میکند - خروس بانگ می زند - بلبل چہچہ می زند - طوطی می خواند - کلاغ قارقار می کند - کبوتر ہوہو کند - فاختہ کوکو می زند - گاو بورہ می دہد -

---

[1] رفتہ رفتہ شیار نمودن (تفتیش کردن)، ہل چلانا۔

(۵)

اکل و شرب

او ساعت یک نهار میخورد۔ شما چه وقت شام میخورید؟ شما بابته میل دارید یا نه؟ من از صبح تا بحال چیزے نخوردم۔ بسم اللہ جناب آغا قبلوں میل بفرمائید۔ خیر[1] آغا، نمی توانم این گرا کو بکشم، خیلی تند است۔ برو قدرے آب بیار۔ چاشت حاضر است بیائید۔ نوش جان بفرمائید۔ بندۂ طعام خورده آمده ام اشتها ندارم۔ خیر، چیزے اینجا هم نوش جان فرمائید۔ بسر شما قسم است، که سیر هستم شام دیرتر خورده بودم۔ میل ندارم۔ خیر قدرے بخورید۔ یک دو لقمه بیش نخورید۔ بیائید۔ احمد برو یک پیول را ماست بستان۔ قیماق[2] هم برائے چائے بگیر۔ آب خوردن بده میشدارد که نزدیک، گرم است۔ برو آب تازه از چاه بیاورید عزیزم

---

[1] خیر نہیں

[2] قیماق ملائی

بستہ شدہ۔ دیگدان گرم است زغال[1] روشن کردہ بمنقل[2] گذاشتہ بیار۔ آتشگیر[3] بمن بدہ۔ قدرے چاے دم کنند۔ چاے[4] حاضر است۔ معاف دارید آغا، نمی خورم کہ خشکی می آرد۔ خیر، از یک فنجان[5] چہ می شود۔ قدرے شیر بیندازد کہ خشکیش را می برد۔ نبات تہ نشین شدہ جمچہ بدہ کہ بجنبانم۔ بسیار گرم است۔ قلیان پیش جناب آغا بگذار دو دسے کردہ بدہ۔ این تقمہ بسیار لذیذ است۔ من خواہم چیرت را بکلی ویل کنم۔ شما تتن می کشید۔ خیر، آغا۔ او قلیان چاق کردہ بمن داو وگفت قبول بکش۔

(۶)

عمارات

می خواہم توی اطاق شما خواب کنم۔ اطاق شما چند پلہ می خورد۔ اطاقہائے این جہاز خیلے قشنگ و بازنیست

ذغال[1] کوئلہ منقل[2] انگیٹھی آتشگیر[3] دست پناہ فنجان[5] پیالی دود کردہ سلگاکر ویل کنم ترک کردن تتن سیگرٹ چاق کردہ بھر کر توی اندر
پلہ زینہ

است - برو در اطاق را واز کن - یک چفتی بدر بزن - نباید که
شما در اطاق را باز بگذارید - احمد تو درین اطاق چه کار داری
جائے تو طویله است - آں عمارت ییلاقی در شمله دارد - کرسی
آں خانه خیلے بلند است - آں سکوه پله میخورد - حیاط خانه
عمارتش وسیع است - آں ایوان پنج طاق دارد - محل قشلاق
ما در زیر دامنهٔ کوه است -

(۷)

طور استفهام

(۱) این چیست؟ آں کیست؟ کدام کس است؟
یه از کیست؟ در قفس چیست؟ برنج چه قدر است؟ چه
گویم؟ دهم یا ندهم؟ چرا مرا خبر نه کردی؟ مگر نشنیدهٔ
که حکما گفته اند؟ بدست چه داری؟ دواتم پیش که بود؟
که میگوید؟

قشنگ خوبصورت۔ ییلاق گرمیوں میں رہنے کے لئے سرد مقام۔ سکو بہ آمدہ۔
حیاط خانہ صحن۔ قشلاق گرم مقام جہاں سردی میں رہتے ہیں۔ دامنہ کوہ ٹیلہ

(۴) آیا شما پدر و مادر را دوست میدارید-آرے-خوراک خوردہ-خیر، اشتها ندارم-فرانسوی میدانید خیر آقا- آیا مرا شناسید؟ بلے، من در سفر حجاز با شما رفیق بودم حالا او چہ طور است؟ کے می آید؟ خانۂ محمود کجا است؟ کدام محلہ نشینید؟-ساعت چند است؟ چند ساعت از روز برآمد آیا چائے او در ادارہ خالی است؟ آیا شما نمی توانید برنج را از بس تشخیص دہید؟

(۵)

مدرسہ و تعلیم

(۱) امروز در مدرسہ بشما خوش گذشت؟ از مرحمت شما- آقائے معلم از شما خوشنود بودند؟ چرانہ، من از ہمہ در سہا ہم را بہتر میدانستم-گمان میکنم برائے شما مفید باشد اگر ہر روز مثل امروز صبح از شما سوالاتے چند بکنم مناسب باشد-چنیں است-سعید شاگرد دریں مدرسہ

برنج چاول؛ دیگر تشخیص دہید فرق جاننا

درس میخواند۔

(۲) وقت مرخصی قریب است۔ از ساعت چار یک دقیقه باقی ست۔ اجازت ست بروم۔ آب خورده بیایم۔ به وشق خود بیار۔ این کتاب از کیست۔ این سطر بهتر نوشته۔ این قدر سے بهتر روے صندلی نشسته۔ این حروف شما به قاعده است سر مشق را ببین و بنویس۔ مرکب خیلی غلیظ است۔ بیا سبق خود را پس بده۔

(۳) کاغذ مرکب را سے کش۔ به ببینید مرکب ما چه قدر روش است۔ دوات شما آبگی است۔ همین صفحه را که خوانده نقل بردار۔ این طفل را چرا شلاق میکنند۔ البته خطا ئے سر زده است۔ درستش روان نکرده ازین است که چوبش می زنند۔ احمد کجا ؟ بگذار که حالا فرصت بازی ندارم احمد ساعتے هم بخانه نمی ماند۔ کجا میرود هیچ خبر ندارم دوات پلیه شده ریخت۔

(۴) ما صبح زود از خواب پیش از آفتاب بر می خیزم لباس

صندلی۔کرسی مرکب۔سیاہی آبگی۔پھیکی پلیه شده۔پلٹ گئی

می پوشیم دست و رو را پاک و پاکیزه می شوئیم سر را شانه میزنیم
آموقت نماز و دعا خوانده کتاب و لوازم تحصیل را برداشته
بسوے مدرسه می شتابیم و در راه با کسے حرف نمیزنیم۔ چون
داخل اطاق درس می شویم می ایستیم و معلم را سلام و تعظیم
می کنیم و ہر یک بجائے خود می نشینیم آنگاہ درس شروع میشود

(۵) ما شاگردان معلم را بسیار دوست می داریم و او ہم
بما خیلے مہربانست به ہر روز مارا بچیزہائے خوب آگاہ میکند
و ما ہم ہرچہ معلم می فرماید فرماں می بریم و اطاعت می کنیم
ہرگز پائے برہنہ مانند حیوانات راہ نمی رویم۔ کتاب و لباس
و دفتر و کاغذ ہائے خود را پاک و پاکیزہ نگاہ می داریم وقت
درس صحبت خارج باہم نمی داریم و با کلاہ و عمامہ و کتاب و قلم
بازی نمی کنیم و بے اذن معلم از جا حرکت نمی نمائیم و از
اطاق بیروں نمی برویم+

(۶) از کراچی می آئید؟ بلی قربان۔ من سندی ہستم
و در دارالفنون کراچی تحصیل کردہ ام۔ فارسی تکلم میکنید؟
زر خالص است و باک نمی دارد از محک۔ شما فارسی را
بتلفظ ایرانی میگوئید۔ سبب اینست کہ خوش بختانہ در سند

مدرسه و سند کالج معلمین ایرانی داشتم. زبان باید از اہل ایران آموخت۔ من خودم چونکه ایرانی نیستم ہمیشه سعی میکنم که در صحبت رفقائے ایرانی باشم۔ فارسی زبان شیرین است ولے حیف که این زمان مردمان فائده بین اند و از صد نفر که تحصیل میکنند مشکل یکنفر می تواند فارسی بگوید+

(۹)

ملاقات دوستان

سلام علیک۔ علیکم السلام۔ احوال جناب الحمدللہ چه طور اید؟ دعا میگویم۔ کارها چه طور است؟ الحمدللہ از الطاف جناب خوب است دیروز کجا تشریف داشتند که نیامدند؟ بلی آقا بنده این روزها مشغول کارهائے زیادہ ہستم ہیچ فرصتم دست نمیداد که شرفیاب خدمت عالی بشوم قیلون بفرمائید۔ یه شربت گلاب میل دارید؟ خیر آقا۔ میل نه دارم۔ خوش آمدید من چه قدر از تشریف آوردن شما خوش حال ہستم۔ اسم شما؟ اسم حقیر کریم اللہ۔ خدا حافظ شما۔ بفرمائید خیر۔ آنجا روے کرسی آرام بفرمائید۔ چاے میل دارید یا قهوه؟ فرق نمیکند

این چائے را خوب گرم کرده اند قدرے شیر بآن میل بفرمائید؟ خیر مرحمت شما زیاد باد۔ از اوضاع زمانہ خبر دارید۔ جنگ اور پا که صلح شد و افغانها هم صلح می طلبند خدا کند که در دنیا صلح عمومی برپا شود۔ از عمو تیان خبر دارید؟ در قسا تشریف دارند کے منتظر آید که شیراز مراجعت کنند؟ هر وقت میلشان بکشد۔ بنده امروز سوار کاسکه شدم، خیلی راه رفتم حالا رخصت می شوم چرا چرا این قدر زودی؟ بنشینید ساعتے حرف زنیم و دل خوش کنیم۔

(۱۰)

ملاقات عمران

خوش آمدید صفا آوردید بنشینید۔ مزاج شریف دعا گو هستم از کجا می آیید؟ از شیراز چند روز است از شیراز بر آمدید؟ سه ماه۔ از کدام راه؟ راه کابل۔ چرا از راه دریا نیامدید؟ راه دریا خطر دارد و وسعت کرایۂ جهاز۔ کشتی نداشتم۔ این شخص توی این والپور هی بود خانۂ شما در شیراز کدام محله است؟ محله

واٹپور۔ جهاز۔

مسجد نو دم شاہ چراغ - بندہ امروز سوار کالسکہ شدم خیلی راہ رفتم - از کابل تا اینجا یک ماہ راہ باشد؛ خیر کمتر است - از پشاور تا لاہور دہ روز راہ است اگر منزل بمنزل بروید و اگر چاپاری[۱] بروید فقط سہ روز - اینجا کجا منزل گرفتند؛ نزدیک کاروانسرائے مکانے گرفتہ ام - تنہا ہستید - یا عیال ہمراہ دارید؟ تنہا ہستم - ایں کیست کہ ہمراہ شما ہست؟ رفیق راہ ہست - چہ کارہ ہست اصفہانی ہست قنادی میکند - بلی از اطوارش دریافتم کہ اصلش از خاک اصفہان است

(۱۱)

بندگان و پیشخدمتان

کفش مرا پاک کن - بیائید فرش را تکانید - دو پول سیاہ دلاک بدہ - پول سیاہ ندارم - یک دستمالے بمن بدہ - ایں رقعہ بدہ - و صبر کن - ریزہائے طعام برچین - آیا آن چکمہ[۲] دوز است؟ بلی آن یک زوج چکمہ برائے من دوخت - بہ نجار بگو کہ این

---

[۱] چاپاری - بذریعہ ڈاک - [۲] چکمہ دوز - موچی

دو تختہ را باسریشم بچسپانند- آنچہ بشما گفتم کہ باو بگوئید فراموش نکنید
این تنبلی[1] شما است کہ آن کتاب با خود نیاوردید- حالا بروبعد بیا
چرا این قدر دیر کردید- بیدار شو کہ وقت برخاستن است یک تبر
بیارید این ہمہ را بشکنید- این چیزہا را توی گیرہ[2] کنی- مہتر[3] را
بگو اسپ را زین کند- آیا شما بکمرک رفتید؟ پیش خدمت شما چہ
مواجب[4] گیرد؟ نان پشت شاہ رخت- این را پنج روپیہ مواجب میدہم

(۱۲)

خرید و فروخت

امروز بازار بنبہ گرمست آن ہمہ چیزہا برنسیہ[5] میدہد بازار صرف
کساد[6] است آن خوردہ فروش است تاجر کہ نیست- آن شخص
برشکستہ[7] است- فیروزہ داری؟ بلی از نیشاپور رسیدہ- انگشترش
از نقرہ است یا مس ہیہ؟ از نقرہ- اسپ را فروختی؟ خیر ہنوز
نفروختہ ام- می فروشی؟ بلی اگر مشتری خوب گیر بیاید گویا

[1] تنبلی- کاہلی- [2] گیرہ- ٹوکرا- [3] مہتر- سائیس- [4] مواجب- تنخواہ- [5] نسیہ- ادھار
[6] کساد- پھیکا- [7] برشکستہ- دوالیہ

اسپ عربی است، بلی عربی اصل عربی است چند می فروشی؟
کم از کم یک هزار روپیہ خیلی کم گفتی بیشتر بگو شما اسپ شناس
نیستید۔ عجب ہیچکس مثل من معاملہ اسپ نکردہ۔ اسپ تنکی یا یابو؟
حالا شوخی برکنار، آخر چند می خواہی۔ ہزار روپیہ کو رہم میدہد۔
بلی کور میدہد۔ اما بنیا نمی دہد۔ خوب، شما چند میدہید؟ پانصد
روپیہ۔ پانصد روپیہ قاطر ہم نمی دہند۔ اما اسپ بیشتر نمی ارزد معاملہ ماں
نمی شود۔ خدا حافظ۔ خوب ہفتصد روپیہ بگیر ددم مزن این شد۔

(۱۳)

در مضامین روزمرہ

بامداد

ہوائے صبح صاف وخرم و نیکوست در صبح آفتاب بیروں می آید
گنجشکان بر درختان پر وبال میزنند وجیرجیری نمایند زنبور
عسل ہم مانند گنجشکان مدت درازی پیش از طلوع آفتاب بر
می خیزند و ہر یک بسوے کار خود می شتابند۔ مزدوران وکارگران
ہمہ بیدار شدہ بعقب کار خود میروند تا پایان روز در کار خود
مشغولند و کودکان مانند شما نیز پیش از طلوع آفتاب برخاستہ
دست درو را شستہ وموہاے خود را شانہ زدہ نماز میخوانند و

خرم۔ شادان۔ عقب۔ پشت سر۔ طلوع۔ برآمدن آفتاب

پس از خوردن ناشتہ بمدرسہ آمدہ خواندن و نوشتن می آموزند از برای ما بسیار خوبست کہ صبح پیش از برآمدن آفتاب مانند گنجشکان و زنبور عسل برخیزیم درصورتیکہ حال ما خوب باشد در ما اداد باید خداوند مہربان را کہ تمام شب مارا حفظ نمودہ شکر و سپاس نمائیم و ازاو درخواست کنیم کہ تمام روز باما بودہ باشد

(۱۴)

درخت

ہر قسم درخت کہ در باغ میروید در جنگل ہم روئیدہ است لیکن میوہ درختان شہری و باغی بہتر و شیرین تر و درشت تر از میوہ ہائے درخت جنگلی است برائے آنکہ درختان باغی مانند بچہائے خوش بخت تربیت می شود ولے درخت ہائے جنگل مانند بچہائے وحشی خود رو ہستند سایہ درخت در تابستان از برائے ما نعمت بسیار بزرگیست خصوصاً درختے کہ شاخہ و برگہائے بسیار داشتہ باشد ہر وقت نسیم آرامی بوزد زیر درخت نشستن خیلے باصفا است در آلوتنت شاخہائے درخت از وزش باد نغمہ ہائے خوش

حال - حالت - حفظ - نگاہداری - شکر - سپاس گذاردن - تمام - ہمہ - تربیت - پرورش
نعمت - باز - مخصوصاً - علی الخصوص - صفا - بہتش - وزش - از وزیدن - نغمہ - نوا -

د آوازہائے دلکش می دہد ریشۂ درخت در تہ زمین فرو میرود و درخت را از افتادن نگاہ میدارد و دہان ریشہ از آب و خاک خوراک میخورد و درخت پرورش و برومند می شود حصہ کلفت درخت کہ از زمین بلند شدہ کندہ می نامند و در اطراف[1] کندہ پوست کلفتی گرفتہ و پوشانیدہ شدہ است شاخہائے درخت از کندہ جدا می شود و باطراف و دراز میگرود و میوہا و برگہا در شاخہائے درخت بعمل می آید درختان ہمہ یک قسم و یک جور نیستند بلکہ جور بجور می باشند مانند درخت نخل و انار بادام نارنج سیب سرو چنار وغیرہ بعضے درختہا برائے میوہ خوب ہستند و بعضے برائے تیر و چوب و برخے دیگر از برائے ہر دو مفید[2] می باشند۔

(۱۵)

دکان آہنگر

آیا نمی باید بروییم بدکان آہنگر ببینیم چہ کار میکند درمیان دکان کورہ می باشد و آتش را بایک جفت دم بزرگ می دہد تا آہن

---

[1] اطراف ۔ کناروں [2] مفید ۔ سودمند

راسرخ کند ما می ببینیم که آہن گداختہ سُرخ شدہ را با انبر بزرگے کہ آنرا گاز ینامند از کورہ بیرون آوردہ درو سندان می گذارد وآن را چکش وتیپک میزند تاپہن شود در آنوقت اخگرہائے قشنگ روشن دراطراف پراگندہ می شوند ایا میدانید کہ آہنگر چہ میسازد؟ او میخ نعل سیخ بیل کلنگ تیشہ چکش تیپک مالہ تبر خاک انداز انبر سہ پایہ وبسیارے چیزہائے مفید دیگر درست میکند۔

ایا می دانید کہ اینہا را ازچہ درست می کنند؟ آرے آنہا را از آہن درست می کنند آہن از برائے ما بسیار مفیدست از آہن خشتہا چرخہا کشتیہا تفنگہا کارخانجات وبسیارے از اقسام چیزہا درست می شود ما نمی توانیم کارے برائے آہن بیا دریم فولاد را نیز از آہن درست می کنند فولاد جنسے شفاف وتیز است کاردہا شمشیرہا خنجرہا چاقوہا قیچی ہا قلمتراشہا ہمہ از فولاد درست می شود آہنگری کار پرزحمتی است و خود آہنگری برائے زندگانی انسان بسیار لازم است۔

گداختہ[1]۔ بآتش سرخ شدہ۔ اخگر[2]۔ پارہ آتش درخشندہ۔ شفاف[3]۔ چیزیکہ درآن صورتے دیدہ شود

(۱۶)

باران

امروز روز ابر و باران است گاه گاہے قطرات باران از ابر می بارد نگاہ کن چگونہ ہوا تاریک شدہ و ابر ہاے سیاہ سرتاسر آسمان را گرفتہ و بہ تندی حرکت می نمائند۔ ابرہا چشمہ خورشید را پوشانیدند مثل آنکہ شما صورت خود را با پارچۂ می پوشانید فقط یک گوشہ از آسمان ہنوز کبود می باشد اکنون ہیچ گوشہ از آسمان کبود نیست ہوا مانند شب تاریک سیاہ گردید الحال بزودی می بارد باران شروع شد چہ قدر دانہائے درستی دارد رعد و برق بسیار سختی می آید مردم از صداے رعد میترسند اما من از آن نمیترسم ولے از برق بسیار خائف ام رعد ہیچ آسیبی نمی رساند ولے گاہے برق عمارات دنیا ہاے بزرگ را خراب می نماید۔ آدم را می سوزاند در وقت باریدن مرغ آبجا بسیار خوشحال اند گنجشکان و پرندگان کوچک مسرور نیستند نگاہ کن چگونہ آنہا رفتہ پناہ بدرخت آوردہ اند حالا باران ایستاد غالباً یک تیزۂ بود در دنیا ر

سرتاسر۔ ازین گوشہ تا آن گوشہ۔ فقط۔ تنہا۔ کبود۔ بے رنگ۔ خائف۔ ترساں۔ مسرور۔ خوشحال

غالباً باران تیره تیره مے آید بعد از باران گلها وگیاه ها تروتازه
شده بوئے خوش از آنها می آید

باب سوم در لطائف وحکایت

از کتب جدیده وقدیمه

لطیفه ۱

شخصے از افلاطون پرسید که سالهائے بسیار در جهاز بودی وسفر کردی در دریا چه عجائب دیدی گفت عجب همیں بود که از دریا بکناره سلامت رسیدم

لطیفه ۲

شخصے دستار درویشے گرفت وگریخت درویش بگورستان[1] رفت ونشست اورا گفتند که آن شخص دستار ترا بطرف باغے برد بر در گورستان چرا نشسته وچه می کنی گفت او نیز آخر اینجا خواهد آمد ازین سبب اینجا نشسته ام

لطیفه ۳

دزدے جامه کسے بدزدید ببازار برد بدست دلال داد

---

[1] گورستان۔ قبرستان۔

که بفروشد وز دے دیگر پیداؔ شد وجامہ از دلال بدزدید تہیدسؔت نزد یاران آمد گفتند جامہ بچند فروختی گفت بانچہ خریدہ بودم

لطیفہ۴

دو شاعر در بزم بادشاہے پہلوے ہم نشستہ بودند وسرگوشیؔ میکردند ملک خوب نظر کرد وبطیب خاطر گفت چہ دروغہا می سازید؟ گفتند مدح شاہنشاہی است

لطیفہ۵

ابو منصور را پرسیدند کہ بصحراے لق ودقؔ براے غسل بآب رویم روبکدام سمتؔ کنم۔ گفت رو بجا نہاے خود کنید تا وزد جامہا نبرد وجسم شما برہنہ نشود۔

لطیفہ۶

شاعرے مسکین پیش توانگرے رفت وچناں نزدیک او نشست کہ میان شاعر وتوانگر از یک وجب زیادہ تفاوت نبود۔ توانگر ازین سبب برہم شد وروے ترش کردہ پرسید کہ درمیان تو وخرچہ تفاوتؔ است گفت بقدر یک وجب

تہیدسؔت۔ مفلس۔ پیداؔ شد۔ رسید۔ سرگوشیؔ۔ سخن آہستہ۔ لق ودقؔ۔ زمین ہموار درخت جسمیں گھاس اور درخت ہوں۔ سمتؔ۔ طرف۔ تفاوتؔ۔ فرق

توانگر ازین جواب بسیار خجل[ك] شد و عذر نمود

لطیفہ ۷

دزدے درشبے بخانۂ درویشے درآمد- ہر قدر بیشتر جست-
کمتر یافت درویش بیدار شد وگفت اے خام[ل] طبع من روز
روشن ہیچ نمی یابم تو درین شب تار چہ خواہی یافت

لطیفہ ۸

نابینائے درشب تار[م] چراغ در دست و سبوے بر دوش
گرفتہ ببازارے میرفت شخصے ازو پرسید کہ اے احمق روز
وشب درچشم تو یکسان است ازچراغ ترا فائدہ چیست
نابینا خندید وگفت این چراغ براے من نیست بلکہ براے
تست تا درشب تار سبویم نشکنی

لطیفہ ۹

کوزپشتے را گفتند میخواہی کہ پشت تو راست شود یا پشت
دیگران ہمچو پشت تو کوز گردد گفت می خواہم کہ پشت دیگر
مردمان کوز گردد تا ازآن چشم کہ مرا دیدند ہمان چشم ایشانرا
بہ بینم—

خجل[ك]: شرمندہ- خام[ل] طبع- احمق- تار[م]- تاریک کوزپشت[ن]: پشت خمیدہ- کوز: کج وخمیدہ

لطیفہ ۱۰

ناحق اندیشی گوسپند شخصے را دزدیده بخانه خود آورده و ذبح کرده بخورد مردے گفتش بعلت دزدیدن گوسپند ترا بروز قیامت سیاست کنند گفت - من هرگز اقبال دزدی گوسپند نخواهم کرد مرد گفت گوسپند خود بعرصهٔ محشر حاضر آمده گواهی خواهد داد گفت هرگاه او خود حاضر خواهد شد گوشش او گرفته بمالک حواله خواهم کرد -

لطیفہ ۱۱

اعرابی شترے گم کرده بود سوگند خورد که چون بیابم بیک درم بفروشم چون شتر یافت از سوگند خود پشیمان شد گربه در گردن شتر آویخت و بانگ زد که شتر را بیک درم می فروشم و گربه را بصد درم اما از یکدگر جدا نمی فروشم شخصے درآنجا وارد شد و گفت چه ارزان بودے اگر این شتر را قلاده در گردن نبودے -

لطیفہ ۱۲

ابلہے را دیدند که در صحراے ایستاده است - اذان میگوید

سیاست قهر - عرصهٔ محشر قیامت - اعرابی - بدوی - سوگند قسم - ارزان کم قیمت قلاده -

دتند میدود گفتند چرا ہجو می کنی گفت می گویند آ وازم از دونبلے خوش می نماید اکنون اذان می گویم و دنبالش می دوم تا ببینم مردم راست می گویند یا دروغ۔

لطیفہ ۱۳

شخصے پیش بادشاہے آمد و دعوی پیغمبری کرد. پادشاہ گفت معجزہ چہ داری؟ گفت از ہرچہ سوال کنند جواب میدہیم و ہرچہ در دل گزرد خبر میدہم گفت بگو حالا بخاطرم چہ گذشتہ گفت ہمین کہ من دروغ می گویم۔

لطیفہ ۱۴

شب تاریکے ابلہے را در کوچہ دیدند چیزے را در زمین میجوید گفتند چہ می جوئی؟ گفت سوزنے را می جویم کہ در خانہ گم کردہ ام گفتند اے احمق ہرچہ در خانہ گم کردی بکوچہ میجوئی گفت چہ کنم؟ خانہ تاریک است و چراغ ندارم۔

لطیفہ ۱۵

شخصے نزد طبیب رفت گفت شکم من درد می کند دوا کن طبیب

---

۱ تند۔ تیز۔ ۲ دنبال۔ عقب۔ ۳ معجزہ۔ ۴ خاطر۔ دل۔ ۵ سوزن۔ آلہ دوختن

پرسید امروز چہ خوردہٗ گفت نان سوختہ[۱] طبیب دوا در چشم او کردن خواست آن شخص گفت اے طبیب درد شکم را با چشم چہ نسبت حکیم گفت اول ترا دوائے چشم باید کرد زیرا کہ اگر چشمت درست بودے نان سوختہ نمی خوردے۔

لطیفہ ۱۶

روزے وزیر خلیفہ بہلول دانا را بمزاح[۲] گفت کہ امروز خلیفہ وقت ترا سردار خوکان وخران کردہ بہلول گفت اگر ہمچنین است پس تو یکے از تابعان من باید کہ مطیع و فرمان پذیر من باشی۔ خلیفہ را تبسم آمد وہمہ اہل مجلس بخندید و وزیر بجسارت[۳] خود نادم و منفعل[۴] گردید۔

لطیفہ ۱۷

آوردہ اند کہ مگسے بر رخسار ہارون الرشید پرواز کردہ نشست آنرا براند باز نشست ہم براند و بکرات[۵] چنین شد از یکے ندما[۶] پرسید کہ خلقت مگس برائے چہ باشد گفت برائے کسر[۷] کبر و نخوت جباران[۸]۔ ہارون ساکت[۹] شد۔

---

[۱] سوختہ۔ بریان۔ [۲] مزاح۔ طیب خاطر۔ [۳] جسارت۔ دلیری [۴] منفعل۔ نادم۔ [۵] بکرات۔ چند بار [۶] ندما۔ جمع ندیم۔ [۷] کسر۔ شکست [۸] جبار۔ ظالم۔ [۹] ساکت۔ خاموش۔

لطیفه ۱۸

سگے از دکان قصابے پارہ گوشت در ربود و بتعجیل تمام می دوید ناگاہ رود خانہ پیشش آمد۔ چون در آب نظر افگند چنان پنداشت کہ در آنجا سگ دیگرے است و در دہان گوشت دارد حرص و طمع برا و غالب شد خواست کہ گوشت پارہ را از دہان آن سگ بگیرد پس دندان تیز کردہ دہان بکشاد کہ بلاید و بر آن حملہ نماید ناگاہ پارۂ گوشت از دہانش جدا شدہ بہ آب در افتاد سگ خشمناک شدہ خود را پئے گوشت در آب انداخت ہر چہ گرد وپیش کرد چیزے نیافت نا امید از آب بیرون آمد و از گوشت خود ہم بے نصیب گردید۔

لطیفه ۱۹

رندے پیش پارسا آمد و از گناہان خود اظہار توبہ کرد پارسا اورا بمواعظ گفت کہ اے برادر حالا کہ توفیق الہی رفیقت شدہ طریق ریاضت پیش گیر تا در حالت معصیت ہر چہ برتن افزودۂ بعبادت الہی بکاہد ہمان ساعت رفت

تعجیل۔ زودی۔ پئے۔ برائے۔ رند۔ لا مذہبیت منکر امور شرعیہ۔ پارسا۔ متقی۔ مواعظ۔ نصائح۔ توفیق۔ مدد۔ معصیت۔ گناہ۔

وریش خود را پاک ترا شیده پارسا باد گفت چرا چنیں کردی گفت
این ہم بمعصیت افزوده شده بود۔

لطیفہ ۲۰

خواجہ غلامے را بطلب انگور ببازار فرستاد غلام بدیر
بازار آمد و انگور آورد خواجہ او را تہدید[1] کرد و گفت کہ ہرگاه
ترا بیک کار فرستم باید کہ یکبارگی چند کارہا سرانجام دہی و
زود باز آئی پس از چندے خواجہ بیمار شد غلام را گفت۔
برو طبیبے را حاضر کن غلام رفت۔ و چند کسا نرا زود با خود آورد۔
خواجہ پرسید کہ این مردمان چرا آمدند گفت اے خواجہ آخر تو نہ
فرمودی کہ چون بیک کار اشارت کنم باید کہ چند کارہا۔
بعجلت تمام سرانجام دہی بموجب حکم تو بدین فرصت قلیل
چند کارہا سرانجام داده ام یعنی طبیب آورده ام تا علاج
کند و مطربے[2] را آورده ام تا صحت شود و نغمہ سراید و
غسالے را آوردم کہ اگر بمیری غسل دہد و شاعرے آوردم
تا مرثیہ[3] موزون کند و نوحہ گری کند و گورکنے آوردم تا مرقد[4]

---

[1] تہدید۔ ڈرانا۔ [2] مطرب۔ گانیوالا سازندہ۔ [3] مرثیہ۔ صفت مردہ۔ [4] مرقد۔ لحد۔

تو تیار کند و حافظے آوردم تا بر بالین تربت تو ختم کلام مجید کند

حکایت ۱

روزے بعضے از ہواخواہان بحضرت نوشیروان عرض کردند که متصدیان و کارپردازان سلطنت تو اول بنفع خود سعی میکنند آنگاه بنفع تو خوض می نمایند گفت این عجب نیست زمین خشک تاکه از آب سیراب نشود آب از انجا جاری و روان نگردد

حکایت ۲

یعقوب لیث پیش از ایام سلطنت مردے بے نوا - و ضعیف الحال بود و در ایام سلطنت یکے از اغنیاے سلطنت را بمعرض مواخذه انداخت و ہمه مال اورا ضبط ساخت تا او بیچارۂ نانے محتاج گردید روزے آن مرد پیش بادشاه آمد یعقوب لیث ازو پرسید که امروز حال تو چون بود گفت چنانکه امروز حال تو بوده یعقوب بدل انصاف کرد تمام مال و منالش

تربت - قبر - متصدی - پیشکار - خوض - غور - سیراب - نم و تر - بے نوا - گرسنه
معرض - جاے عرض - مواخذه - نقصان کا بدله -

باد بازداد۔

حکایت ۳

آوردہ اند کہ یکے از حکمائے سلفؒ از صحبت مردمان آدم صورت ودحوش سیرت متنفر شدہ بالائے کوہ مسکن گزیدہ بود ویکے از مصوران مانی رقم را بر دروازہ تعین فرمود ہر کس کہ مقصد ملاقات حکیم کردے مصور اول شبیہ او کشیدہ نزد حکیم فرستادے حکیم بحسب قیافہ بر ذمایم اخلاق او مطلع شدہ اجازت بار ندادے و بوداع او اشارت فرمودے حکیم بپیام فرستاد کہ بملاحظہ شبیہ انچہ ذمایم اخلاق مرا دریافتی ہمہ درست است اما بریاضات صعب و سختیہائے شاقہ ہمہ اخلاق ذمیمہ را ترک کردہ ام ہیچ اندیشہ ضرر از من نداری وبشرف حضوری خود مشرف فرما انگاہ حکیم اورا پیش خود بصحبت خودش برگزید ویکے از مصاحبان درگاہ گردانید۔

حکایت ۴

حضرت سلیمان علیٰ نبینا و علیہ السلام کہ بادشاہ جن وانس

سلف۔پیں۔متنفر ۔ قیافہ۔صورت۔ ذمایم۔ بد۔ وداع۔رخصت
ریاضات۔نفس کشی۔ شاقہ۔سخت۔ برگزید۔پسندیدہ

بلکہ شائر[1] مخلوقات بود بارے قصد فرمود کہ ضیافت جملہ مخلوقات کند دیوان را اشارت کرد تا بمدت چند ماہ انواع اشیاے ماکولات[2] فراہم آورند و بساحل بحر ذخیرہ[3] کردند روزے سلیمان علیہ السلام بساحل دریا رفت و سامان ضیافت را نظر کرد و بحضرت ذوالجلال[4] مناجات نمود کہ مخلوقات را بمہمانخانہ بفرست فی الفور جانورے از دریا سر برآورد و دہن باز کرد دیوان بچندین مدت ہر قدر اجناس کہ فراہم آوردہ بودند ہمہ بحلقش فرو ریختند چون ہیچ باقی نماند آن جانور بسلیمان گفت کہ خدا تعالے امروز مرا مہمان تو گردانیدہ قوت مرا زود بفرست کہ ہنوز نیم سیر نشدہ ام سلیمان علیہ السلام بر قدرت قادر مطلق و عجز خود اعتراف[5] کرد و آن جانور باب فرو رفت۔

حکایت ۵

در یکے از جنگلہا روزے شیر و گرگ و روباہے بہت شکار ہر طرف گردش میکردند تا در انجام یک گورخرے[6] خرگوشے

---

[1] شائر۔ جملہ۔ [2] ماکولات۔ خوردنی۔ [3] ذخیرہ۔ انبار۔ [4] ذوالجلال۔ صاحب شان وشوکت۔ [5] اعتراف۔ اقرار۔ [6] گورخر۔ قسم جانور۔

و آہوے را صید نمودہ بخوابگاہ خود برگشتند شیر بہ گرگ گفت این شکار ہا رابین ما تقسیم کن گرگ نظر بہ بزرگی شیر گورخر را نزد او گذاشت و آہو را پیش خود کشید و خرگوش را پیش روباہ نہاد۔ شیر برآشفت[۱] و مشتی بکلۂ گرگ زد و سرش از تن جدا نمود۔ پس رو کرد بر روباہ و گفت اینہا را درست تقسیم کن روباہ چون این ظلم را بدید ترسید عرض کرد اے بادشاہ خرگوش بجہت ناشتائے[۲] شما و آہوئے برائے ناہار شما و گورخر برائے شام شما۔ شیر این تقسیم را پسندید و از و خوشحال گردیدہ گفت این عقل را از کہ آموختی روباہ گفت از سر کندہ[۳] گرگ تعلیم گرفتم شیر قدرے از اینہا بخورد و ما بقی[۴] را برائے روباہ گذاشت۔

حکایت ۶

روزے دستۂ از بچہا در بیرون شہر نزدیک دریاچہ کوچکے گردش میکردند گاہے با چوب بازی می نمودند و گاہے بجہت ورزش دست ہر یک سنگی در دریاچہ می انداختند تا ببینند کدام یک دور تر می اندازند۔ چون در آن دریاچہ قورباغہ[۵] ہائے

---

[۱] برآشفت۔ در خشم شد۔ [۲] ناشتا۔ طعام اولین وقت ظہر۔ [۳] سر کندہ۔ سر بریدہ۔ [۴] ما بقی۔ بقیہ۔ [۵] قورباغہ۔ غوک۔

زیادہ بودند ہر وقت کہ بچہا سنگ می انداختند بر بدن آنہا میرسید و صدمۂ زیاد باآنہا میرسانید آخر الامر قورباغہ بستوہ آمدند و تاب کشیدن درد و آزار سنگ نیاوردند صدائے ایشان بفریاد بلند شد و قرقر ایشان گوش فلک را کر نمود یکے از آن قورباغہا سر از آب بیرون آورد و گفت چہ میشود شمارا ؟ کہ دست تعدی و ستم بما بیچارگان دراز نمودہ سرہائے مارا بسنگ جفا می شکیند کودکے جواب داد ما خیال اذیت دادن شما نداریم و در کار خود مشغول بازی ہستیم قورباغہ فریاد کرد آرے شما خوشحال ہستید ببازی ما تلخی مرگ می چشیم و متحمل عذاب جان دادن می باشیم

حکایت ۷

مرد پرخورے وارد خانقاہ زاہدے کہ مشغول عبادت بود شد و در خانۂ او مہمان گردید وقت نہار زاہد دو قرص نان پیش روے مہمان گذاشت و گفت کہ قدرے آب عدس برائے

صدمہ۔ گزند۔ آخر الامر۔ آخر کار۔ ستوہ۔ عاجز۔ تعدی۔ ستم۔ خوشحال۔ خوشوقت
متحمل۔ برداشت کرنا۔ پرخور۔ بسیار خورندہ بیٹو۔ زاہد۔ گوشہ گیر۔

او بیاورد همینکه برگشت دید نان ہارا خورده عدس راگذاشت رفت و دو نان دیگر آورد دید عدس ہارا خورده دو گرده نان گذاشت رفت که قدرے عدس دیگر بیاورد چون مراجعت[۱] گردید دید نا ہا را خورده و بہمین طریق انچه نان و عدس موجود داشت از برائش آورد داو ہمه را بخورد - زاہد ازو پرسید که کجا میخواہید بروید جواب داد که این روزہا رنجور شده و اشتہایم[۲] کم گردید چندان نمیتوانم غذا بخورم ازین جہت میخواہم بردم شیراز معالجه[۳] کم خوراکی خود را نموده برگردم ہرگاه کاری و حاجتے دارید بفرمائید تا برآورده کنم زاہد گفت حاجت من این است که ہرگاه حالت خوب شد و اشتہا بیت برگشت خواہش دارم در برگشتن بخانه من نیائی که قوت پذیرائی[۴] ترا ندارم

حکایت ۸

درمجلس چنگیز خان ہلاکو نقل کردند که صیادے زنبورے را تعلیم کرده که کلنگ را میگیرد چنگیز خان بفرمود تا صیاد را مع زنبور حاضر کردند - کلنگے آوردند و روبروے بادشاه بہوا سرداد ند کلنگ

---

[۱] مراجعت - برگشتن واپسی - [۲] اشتہا میل داشتن [۳] معالجه - چاره جوئی - [۴] پذیرائی قبول کردن

بجانب ہوا پرد از کرد صیاد یک بندقے از جیب خود برآورد و زنبورے از سوراخ نَے بیرون آوردہ عقب کلنگ سر داد زنبور بہ تیز بالی تمام رو بہوا نہاد و قریب کلنگ رسیدہ بزخم نیش ہر دو چشمش کور ساخت و کلنگ را از اوج ہوا بزمین انداخت پس بیامد و بردست صیاد بنشست حاضران درگاہ بمعائنہ این حال عجیب و غریب بسیار متعجب و متحیر ماندند و بر صیاد آفرین گفتند۔ چنگیز خان بفرمود تا زنبور را پائمال کردند و دست صیاد بریدند اہل مجلس سخت در شگفت ماندند چہ بہ یقین دانستند کہ بادشاہ متوجہ حال صیاد خواہد شد و انعام فراوان خواہد بخشید چنگیز خان بسوے ارباب انجمن مخاطب شدہ گفت ہر خردے کہ با بزرگے مقاومت نماید و برو استیلا آرد سزاے ہمین است و کسیکہ خردے را چنین تعلیم کند کہ بمصادمت بزرگان آمادہ شود جزاے او ہمچنین۔

عقب پیچھے۔ سرداد۔ گزاشت چھوڑنا۔ بال۔ بازو۔ اوج۔ بلندی۔ معائنہ۔ دیدن متحیر متعجب۔ آفرین۔ شاباش۔ فراوان۔ بسیار۔ انجمن۔ محفل۔ مقاومت مقابلہ مصادمت۔ صدمہ رسانیدن۔

حکایت ۹

روزے در مجلس جشن نوشیروان ہمہ اقربائے او حاضر بودند یکے از آن کہ مردے با ناموس و آبرو بود روبروے چشم نوشیروان جام[1] زرین مرصع بدزدید و بجیب خود کرد نوشیروان دیدہ دانستہ تجاہل کرد چون اہل مجلس برخاستند ساقی گفت کہ ہیچکس را رفتن ندہیم تا جام زرین مرصع گم شدہ پیدا نکنم نوشیروان گفت بگذار تا ہمگنان بروند آنکس کہ گرفتہ است باز نخواہد داد آنکہ دیدہ است باہیچکس نخواہد گفت بعد از چند روز آن مرد تاج و دستار و جامہاے بیش بہا پوشیدہ بمجلس نوشیروان در رسید نوشیروان برمز[2] اشارت از وے پرسید کہ این لباسہا از آن است مرد دامن برداشت و گفت این پیراہن و ازار[3] و موزہ نیز از آن است نوشیروان بخندید و بفرمود تا ہزار مثقال زر سرخ بوے دادند و یکے از مقربان درگاہش گردید۔

حکایت ۱۰

شاہ حلب را ضرورتے پیش آمد کہ رفتن ناگزیر افتاد ہمین کہ

جام[1]۔ پیالہ ۔ رمز[2]۔ اشارت بہ ابرو و چشم ۔ ازار[3]۔ زیر جامہ ۔

از شهر خود بیرون برفت پیرزنے سدِ راہش گشت و گفت خدارا ساعتِ توقف بکار و این غریق ظلم وستم را از گرداب جور و بیداد بساحل نجات برآر ملک فرمود چندے صبر کن کہ فرصتی مانع اشتغال است زال گفت اگر طاقت احمال بار ضعیفان نداری خود را پادشاہ چرا می شماری ملک را لطیفہ اش خوش آمد۔ بغورش در رسید و از جورش نجات بخشید۔

حکایت ۱۱

سلیمان علیہ السلام را حکایت کنند کہ روزے بر تخت عدالت نشستہ بود و ہمہ مخلوقات در حضورش صف بستہ پشہا ہجوم آوردہ داد خواہی نمودند و گفتند یا نبی اللہ باد کہ حائل تخت سلیمان است ما را آفت جانی است او را انگاہ دار تا جاے آرام آرامے گیریم حضرت تامّل فرمود کہ مایۂ حیاتِ عالم را چگونہ بند فرماید آصف برخیا را نگریست کہ تدبیر چیست آصف تعظیم کرد۔ گفت بے حضور طرفین اصلاح این مرافعہ صورت نہ بندد البتہ ہوا باید طلبید تا جواب او چہ باشد امر باحضار باد شد

سد راہ۔ حائل۔ حائل۔ برادرانہ۔ تامّل۔ عذر۔ مرافعہ۔ مقدمہ۔ البتہ۔ مگر۔

وزیدن باد و گریختن پشه با محض آمدن این آنها ناپدید شدند۔

حکایت ۱۲

گویند مردے ہفتاد ساله ہفت پسر داشت ہنگام پدرود از دار فانی آنہا را نزد خود طلبید دستہ ترکہ پیش روے آنہا نہادہ گفت ہرکدام از شما ہا توانست این دستہ ترکہ را یکمرتبہ بشکند رئیس خوانوادۂ من خواہد بود۔ فرزندوے یک یک دستہ ترکہ را گرفتہ ہرچہ کوشش نمودند وزور زدند فائدہ نبخشید و دستۂ ترکہ شکستہ نگردید پس بیکے از ایشان گفت ریسمان دستہ را باز کن۔ چون چنین کرد آنہا را امر نمود کہ ترکہا را یکایک بشکنید۔ پس بکمال آسانی و سہولت ہریک چند ترکہ را شکستند آنوقت رو بفرزندان نمود و گفت اے فرزندان و اے عزیزان من ہرگاہ باہم مجتمع و متحد باشید۔ ہیچکس نمیتواند شما را بشکند و بشما ظلم و اذیت نماید چنانچہ شما نتوانستید دستۂ ترکہ را بشکنید لیکن اگر خدائے نخواستہ باہم نفاق ورزید و در میان شما اختلاف پیدا شد دشمنان بزودی بر شما

ترکہ۔ بن۔ خوانوادہ۔ خاندان (خان مخفف خانہ و وادہ یعنی اصل) متحد۔ متفق۔ نفاق۔ دورویی

غالب شدہ شمارا بہ پریشانی و بدبختی دوچار[1] می کنند پس اے نور دیدگان من در امور زندگانی باہم متفق و متحد باشید تا مغلوب دیگران نشوید و بدانید کہ اتفاق و اتحاد مایۂ[2] سعادت و ترقی خانوادۂ شما است۔

حکایت ۱۳

روزے گوزنے ہنگام آب خوردن عکس خود را در آب صاف زلال بدید از شاخہاے مقبول قشنگ[3] و از بالاے خوش اندام خوشحال گردید لیکن از پاہاے باریک و درازش غمگین و ملول گردیدہ باخود می گفت جائے افسوس است کہ خداوند عالم قد و بالائے باین زیباے را تحمل[4] باین پاہائے باریک زشت نمائد اگر پاہایم بقشنگی شاخہایم بود من بہترین مخلوقات می بودم در آنخیال ناگہان صداے تازی[5] و سگ ہائے شکاری بگوش اورسید اندامش[6] بلرزہ در آمد بسرعت ہرچہ تمامتر دوید خود را بجنگل انبوہے[7] رسانید در میان درختان شاخہائش بشاخہاے درخت گیر کرد[8]۔ ہرچہ سعی نمود رہا نگردید تا سگہا رسیدند

---

[1] دوچار۔ مقابل۔ [2] مایہ۔ باعث۔ [3] قشنگ۔ زیبا۔ [4] تحمل۔ بار کردن۔ [5] تازی۔ سگ شکاری [6] اندام جسم۔ [7] انبوہے۔ بسیار پر۔ [8] گیر کرد۔ پیچیدہ۔

داوراگر فتند ور آنوقت گوزن فهمید که چه قدر ناسپاس و نادان بوده که از پاہاے که اورا از دشمن نجات میداد نفرت می نمود واز شاخہاے که باعث ہلاکت او شد ندراضی وخوشنود بود

حکایت ۱۴

آورده اند که وقتے حضرت سلیمان علیہ السلام درکنار دریا نشسته بود مورچه را دید که دانه گندم برگرفته بجانب دریامی برد تا بکنار آب رسید ناگاه کشفی سر از آب برآورده دہان خود کشود وآن مورچه بدہان وے رفت وکشف سر بآب فرو برد تا زمانے طویل برآن برآمد حضرت سلیمان از آن امر غریب متعجب گشته غریق بحر تفکر گردید تا بعد از زمانے آن کشف از آب سر برآورده دہان کشود آن مورچه بیرون آمد وآن دانه گندم با او نبود حضرت سلیمان آن مورچه را طلبیده کشاف آن راز نمود گفت نبی اللہ در قعر این دریا سنگی مجوف است و درجوف آن سنگ کرمیست - نابینا خدائے تعالی آن کرم را ہمانجا خلق کرده توانائی ندارد که جہت طلب معاش از انجا بیرون آید مرا متکفل روزی وے

کشف - سنگ پشت - کشاف - دریافت - قعر - تنگ گہرائی - مجوف - اندرون خالی
متکفل - ضامن - مسخر - مطیع

ساختہ کہ دانہ برگرفتہ بسوے دی میرم واین کشف مسخرۀ گردانیدہ کہ مرا درکارم خود جائے دادہ گزند آب بآن سنگ میرساند و دہن بررخنہ آن سنگ گذاشتہ من از دہان او بر می آیم و بجوف آن سنگ میروم و چون روزی اورا با ورسانم دیگر بارہ بدہان کشف بر می آیم داو مرا بکنار میرساند۔

حکایت ۱۵

آوردہ اند کہ وقتے درخزانہ یکے از پادشاہان سلف خوشۀ گندمی دیدند کہ ہزار دانہ داشت چون از حقیقت آن استفسار شد گفتند شخصے از شخصے زمین زراعتی خریدہ بود چون خواست شخم کند گنجے پیدا شد مالک اول را اعلام کردہ گفت این گنج از آن تست چہ من از تو جز زمین نخریدہ ام وے گفت من زمین با ہرچہ درآں بود بتو فروختہ ام واین مال ترا است ومرا درآں حقے نیست پس آن ہر دو درین باب منازعت نمودہ نزد قاضی رفتند قاضی چون احتیاط ایشانرا از قبول آن مال معلوم کرد وسرہمت ہیچیک را بتصرف آن نتوانست فرود آورد صلاح

مسخر۔ مطیع۔ رخنہ۔ سوراخ۔ سلف۔ پیشین۔ استفسار۔ پرسش۔ شخم۔ ہل چلانا۔ اعلام۔ آگاہ کردن۔

چنان دید که بالیج دختر خود را به پسر مشتری داده آنمال را بایشان
سپارند حضرت وہاب ذوالمن ببرکت راستی و امانت ایشانرا عطا
داد که در ہر خوشه ہزار دانه گندم بود از غایت تعجب نزد بادشاه می
بردند و ایشان دانه ہارا بجز اانعامی سپردند۔

حکایت ۱۶

در کتب سیر مسطور است که بہرام روزے در حدت ہوا و شدت
گرما بدر باغے رسید و از باغبان آب انار طلبید باغبان رفته
فی الفور قدرے آب انار آورده بہرام نوشید و پرسید که حاصل
این باغ سالے چند می شود گفت به ششصد دینار میرسد
پرسید که خراج دیوان چند میدهی گفت بادشاه ما از باغ خراج
نمی کرد باغبان نمی دانست که او بادشاه ہست بہرام با خود
اندیشه کرد که در مملکت ما باغ بسیار است و از خراج آن مبلغ خطیر
بخزانه عاید می تواند شد و بر رعیت نیز زیادتی چندان ندارد
و بعد ازین بقرما یم که از باغات نیز خراج بستانند بایں
تصمیم این عزم دیگر باره باغبان را بآوردن قدحے دیگر از آب انار

ذوالمن۔صاحب احسانہا۔امانت۔دیانت۔خطیر۔کثیر۔تصمیم۔استوار کردن۔

فرمان داد باغبان رفته اینمرتبه آب انار را دیر وکم آورد بهرام گفت که سبب چه بود که بار اول زود آوردی و این مرتبه انتظار بسیار دادی و آب انار نیز کمتر آوردی گفت ای جوان مرا تقصیری نیست ظاهراً پادشاه ما قصد ستمی کرده و از شآمت[1] آن برکت از میوه رفته است آب اناری که دفعه اول آوردم از یک انار فشرده بودم و این مرتبه ده انار فشردم و آن قدر حاصل نشد بهرام از آن سخن متأثر[2] گشته آن نیت را از خاطر بیرون کرد قدحی دیگر آب انار طلبید باغبان رفته بدستور نخستین قدح را پر از آب آورد و بار وی خندان گفت که گویا آن پادشاه ظلم را از خاطر بیرون کرده که دیگر باره اثر برکت ظاهر شد و از یک انار این قدر آب حاصل گردید و از این قبیل[3] حکایتی از ابن عباس منقول است -

حکایت ۱۷

یکی از ملوک از دار الملک خود بلباس مخفف[4] بیرون رفته در اطراف مملکت خود می گشت و بهر مرزه و بوم[5] از آن کشور سرکشان می گذشت

---

[1] شآمت - بدی - [2] متأثر - متنبه - [3] قبیل طور - [4] مخفف - خوار - [5] مرزه و بوم - زمین مرز و کشور وغیره -

تا روزے در منزل مردے نزول نمودہ مہمان وے گردید آن مرد را گاوے بود جہت ضیافت مہمان آن گاو را دوشید آن قدر شیر کہ از گاوان بسیار دوشند ازان یک گاو حاصل شد بادشاہ ازان متعجب شد قصد گرفتن آن گاو بر گرد خاطرش گردید تا روز دیگر چون آن گاو را باز دوشیدند نصف آن شیر ہم نرسید بادشاہ پرسید کہ شیر آن گاو امروز چرا نقصان پذیرفتہ مگر دیروز در غیر چراگاہ معہود[۱] خود چریدہ بودے آب و علف باعث نقصان آن گردید صاحبش گفت نہ ولیکن گمان آن دارم۔ کہ بادشاہ ما قصد این گاو کردہ باشد چہ ہرگاہ ظلمے می نماید برکت از اموال رعیت میرود۔ پس بادشاہ فسخ[۲] آن عزم ناشائست[۳] نمودہ زنگ ظلمت آن ظلم را بمصقل[۴] خیر اندیشی از آئینہ ضمیر زدود و چون روز دیگر آن گاو را دوشید از قرار روز اول شیر داد پس بادشاہ بہ صدق آن قول متقین[۵] وازوقوع آن امر متنبہ گشتہ از ہر گونہ جور و ستم بدرگاہ الہی تائب[۶] گردید۔

---

[۱] معہود۔ مقرر۔ [۲] فسخ۔ باز گردانیدن۔ [۳] ناشائست۔ نامناسب۔ [۴] مصقل۔ صیقل
[۵] متقین۔ باور کنندہ۔ [۶] تائب۔ توبہ کنندہ۔

حکایت ۱۸

آورده اند که یکی از سلاطین را شوق گذاردن حج دامنگیر شد احرام[۱] سفر حجاز در دل بست و تهیهٔ[۲] اسباب سفر نمود تا آنکه ارکان دولت برین داعیه[۳] مطلع گشته بعرض رسانیدند که از شروط حج امنیت است و سلاطین را دشمن بسیار اگر با حشم و سپاه عزیمت این راه نمایند تهیه ایشان متعذر است و اگر با اندک مردی مخفف توجه نمایند خلل کلی متصور و نیز پادشاه در مملکت حکم جان دارد و در بدن وقتیکه سایهٔ دولت شهریار پادشاه از سر این دیار دور رود از غیبت وجود آن حضرت ساحت مملکت بی نور گردد و ظلمت ظلم خلاف جهان گیرد. ارکان بنیان ملک خلل پذیر می گردد سلطان گفت که چون این سفر میسر نشود چه کنم ثواب حج دریابم گفتند درین ولایت درویشی هست که سالها مجاور حرم بوده و ادراک سعادت چندین حج نموده شاید بذل مال ثواب حج از وی توان خرید سلطان خود بخدمت آن درویش شتافته. اظهار مطلب فرمود درویش گفت ثواب حج های

---

[۱] احرام - نیت قصد۔ [۲] تهیه - فراهمی آمادگی -- [۳] داعیه - اراده - ارکان - ستونها۔ بنیان - اساس - ادراک - دریافتن۔

خود را بتو میفروشم سلطان گفت ہر حج را بچند میفروشی گفت ثواب
ہر گامی که در آن زده ام بتمام دنیا میفروشم سلطان گفت از دنیا بیش
از قدرے اندک با من نیست و آن خود بہاے یک گام نمی شود پس
این سودا چگونه میسر شود درویش گفت آسانست ساختنی که کار بجا یه
سازی و در دیوان دنخواہی بعدالت پردازی ثواب آن را بمن دہ تا من
ثواب شصت حج را بتو ارزانی دارم و درین معامله ہنوز صرفه برده باشم

حکایت ۱۹

گویند اسکندر ذوالقرنین عزیمت[۵۱] جہانگیری نموده شاہین شوکتش
بشکار این مطلب از دنبال سرادق[۵۲] جلال پر و بال می کشود آثار تفکر
از ناصیه خاطر عاطرش[۵۳] پیدا و غبار تنگ را از آئینه ضمیرش ہویدا میگردید
ارسطاطالیس که وزیر آنحضرت و ظہیر[۵۴] آن دولت بود بتقدم اسرار در مقام
استفسار ایستادگی نموده این مضمون بعرض رسانید که منت خدایرا
که امور ملک و سلطنت منتظم[۵۵] و نقوش مرادات بر لوح حصول مرتسم[۵۶] خزاین
موفور[۵۷] و ممالک معمور اسباب کامرانی آماده دہندگان بجا نفشانی استاده اند

عزیمت[۵۱] - آہنگ - سرادق[۵۲] - پرده ها - عاطر[۵۳] - بوے خوش دارنده - ظہیر[۵۴] - یاری دہنده - منتظم[۵۵]
انتظام یافته مرتسم[۵۶] - نقش گیرنده - موفور[۵۷] - وافر -

سبب تشفقتِ[۱] حال و باعث توزّعِ[۲] بال چیست اسکندر این مضمون ادا فرمود که هرچند بنظر تامل می نگرم این عرصهٔ محقر را قابل آن نمی بینم که سوار گردم و به تسخیر آن توجه نمایم و شرم می آید که سر همت باین سراچه فانی فرود آورده پاے سعی در طریق تحصیل آن فرسایم ارسطو فرمود که درین چه شک که این ویرانه نه جاے مردم فرزانه[۳] و این کالانه[۴] درخور همت والاست سزاوار آنست که وسعت سراے عالم باقی را بهم براین افزوده و سلطنت بیزوال آنجهانے را نیز وجه همت فرموده چنانکه بضرب تیغ جهان کشا ملک دنیا را بقبضهٔ اقتدار درمی آوردی ببرکت عدل عالم آرا دارالملک جهان بقا را مسخّر[۵] گردانی -

حکایت ۲۰

آورده اند که سلطان ملک شاه سلجوقی درکنار زنده رود بے شکار می نمود زمانے جهت آسائش در سایهٔ درختے نزول فرمود یکے از غلامان خاص که بمزید تقرب اختصاص داشت ماهی که در حوالی[۶] بود در وے عزیمت گذاشت گاوے درکنار جوے میچرید فرمود آن را ذبح کردند پارهٔ از گوشت

---

[۱] تشفقت - پراگنده شدن. [۲] توزّع - پراگندگی. [۳] فرزانه - دانشمند. [۴] کالانه - زمین براے زراعت تیار شده. [۵] مسخّر - مطیع. [۶] حوالی - نواح.

آن کباب ساخت دآن گاو از عجوزه[۱] بود که چهار یتیم داشت و وجه معیشت ایشان ازان شیر حاصل می شد چون این خبر جانسوز بآن عجوزه رسید غنچه صفت از باد آن بیداد مقنعه[۲] بر سر دریدن گرفت و کباب آسا از آتش آن خون ناب حسرتش از دل چکیدن آغاز نمود بر سر پلی که معبر[۴] سلطان بود نشست تا آنگاه که سلطان رسید آن عجوزه بزبان جسارت[۳] گفت ای پسر الپ ارسلان اگر امروز بر پل زنده رو و داد من ندهی فردا بر پل صراط دست خصومت از دامن تو بر ندارم اکنون ازین دو سر پل کدام را خواهی اختیار کن سلطان از هیبت این سخن پیاده گشته گفت من طاقت پل صراط ندارم که بر تو ستم کرده بگو تا داد تو بستانم پیرزال احوال خود بعرض رسانید۔ از صرصر[۵] تظلم پیرزن قلزم ترحم سلطان موج زن گشته حکم فرمود تا آن غلام را خواجه وار آورده جزای آن فعل در کنارش نهادند و در عوض آن هفتاد ماده گاو از سرکار خاصه به پیرزال دادند۔

حکایت ۲۱

گویند یکی از ملوک بر سقراط گذر کرد او در خواب بود سر پای بروی

---

[۱] عجوزه۔ زال۔ [۲] مقنعه چادر۔ [۳] جسارت۔ دلیری۔ [۴] معبر گذرگاه۔ [۵] صرصر۔ باد تند۔

زده گفت برخیز سقراط برخاست و از کوکبۂ[۱] بادشاهی پروا نکرده۔ التفات[۲] بوے ننمود بادشاه گفت مرا نمی شناسی گفت نہ لیکن در تو می بینم چیزے که بدر دل کار انسانست؟ بادشاه گفت با من چنین گستاخانہ سخن میکنی و تو بندهٔ و رعیت منی سقراط گفت نہ چنین است بلکہ تو بنده منی گفت چرا گفت برائے آنکہ شهوتها و آرزوہا ترا بنده و فرمان بردار ساخته اند و من شهوات را بنده و محکوم[۳] خود گردانیده ام گفت من بادشاه زمانم و پدران من جملگی[۴] بادشاهان صاحب فرمان بوده اند و از بلاد و ممالک عالم فلان کشور فلان دیار در تحت تصرف و قبضه اقتدار من است سقراط گفت انچه مذکور ساختی جملہ امور خارجیہ[۵] اعتباریہ اند و برسم عاریت چند روزے با تو خواهند بود و نفس را از آن کمالے حاصل نمی گردد و اگر خواهی بر حقیقت این سخن مطلع گردی بیا تا ما هر دو جامها از بر کنده بدرون این نهر غوطه زنیم و بلباس ب متلبس[۶] گشته باهم گفتگو نمائیم تا علم و فضل و کمال و نقصان هر یک ظاهر گردد بادشاه ازین سخن خجل[۷] گشته از ان مقام در گذشت۔

کوکبہ[۱]۔ شکوه و حشمت۔ التفات[۲]۔ توجہ۔ محکوم[۳]۔ مطیع۔ جملگی[۴]۔ کلی۔ خارجیہ[۵]۔ بیرونی۔ متلبس[۶]۔ پوشیده و پنهان شونده۔ خجل[۷]۔ شرمنده۔

حکایت ۴۲

مردے با پسرش ہر دو سوار خر خود شدہ میخواستند کہ از شہر بدھے روند درین راہ ہر کس ایشانرا میدید حرفے میزد و درباره آنہا سخنے میگفت شخصے گفت چہ قدر بے انصاف ہستند دو پشتہ بر الاغ[۱] بیچارہ سوار شدہ ہیچ رحمے باین زبان بستہ نمی کنند۔ پیر مرد پیادہ شد و در عقب الاغ راہ میرفت۔ دیگرے گفت عجب پیر خرف[۲] شدہ ہست بچہ جوانش را سوار کردہ خودش پیادہ میرود آن مرد باور کردہ فوری پسر را پیادہ نمود خود بر پشت خر سوار گردید و پسر در عقبش پیادہ میدوید دیگرے فریاد کرد اے مردمان ببینید این مرد بے مروت را کہ خودش سوار شدہ و بچہ کوچکش را پیادہ مے دواند پیر مرد لابد شد از خر بزمین جہید۔ و آنرا در جلو[۳] انداختہ خودشان پیادہ میرفتند فضولے دیگر گفت نگاہ کنید چہ مردمان بے ہمتی باشند کہ خر خود را پیادہ میبرند مرد ابلہ[۴] با پسرش الاغ را خوابانیدند و بند دست و پائے آنرا بستند و بردوش کشیدند و میخواستند بر روے پلے کہ از روے رودخانہ بود عبور[۵] کنند الاغ دست و پا زدہ در رود افتاد و زندگی را پدرود کرد حاصل آنکہ

---

[۱] الاغ۔ خر، گدھا [۲] خرف۔ کم خرد۔ [۳] جلو۔ سامنے۔ [۴] ابلہ۔ نادان۔ [۵] عبور۔ گذر۔

اگر کسے بگفتۂ مردم عوام روزگار رفتار کند ہر چہ بگویند بجا آورد ضرر زیادی خواہد دید۔

حکایت ۲۳

مرد سیاحی در کوچۂ از خیابانہائے شہر شیراز کہ پایۂ تخت فارس است میگذشت طفل گدائے باو رسید و درخواست چیزے نمود۔ شخص سیاح گفت پول خوردہ ندارم کہ بتو بدہم کودک اصرار والتماس زیاد نمود گفت اگر پول خورد نداری محبت کردہ بدہ من از برائے تو میبرم وخوردہ می کنم سیاح چون کار فوری داشت و دید دامن آورا رہا نمی کند۔ یک اشرفی در دست او گذاشت۔ کودک اشرفی را گرفت و بدکان صراف شتافت اشرفی را خوردہ کرد بہمانجا برگشت دید آن شخص رفتہ است آن کودک نجیب در تکاپو چند روز با مداد تا پسین در آنجا گردش میکرد و آن شخص را می جست ناگاہ اورا روزے از دور دید تعجیل دوید و خود را بوے رسانده سلام کرد و گفت آقا جان۔ اشرفی را خوردہ کردہ آوردہ ام پولہارا در دست سیاح ریخت و با کمال

سیاحی۔ جہانگردی۔ خیابان۔ کوچہ دار و فراخ۔ پول۔ خوردمن۔ صراف۔ پول خوردکی۔ بامداد۔ صبح۔ پسین۔ عصر۔

احتیاط شمارہ کرد مرد سیّاح کہ امانت داری از آن طفل گدا دید تعجب کرد اورا برد در مدرسہ گذاشت وتمام مخارج ولباس ولوازم[1] مدرسہ اورا داد تا وقتیکہ با سواد علم وکمال شد واز مدرسہ بیرون آمد۔

زبان حال گنجشک اسیر ۲۴

من گنجشک کوچک[2] ناتوانی ہستم کہ درین قفس زندان شدہ وگرفتارم مدتی نگذشت کہ آزاد وسرخود بودم وہرجا میخواستم می پریدم روزے صدیقہ بیگی از بالہایم رسید واز پریدن مرا باز داشت یکے از شاگردہاے مدرسہ بخانہ برمی گشت مرا بدانحال دید بردیوار باغ جہید ومرا از درخت بزیر آورد وہرچہ پروبال زدم فائدہ نبخشید بالہایم را سخت گرفتہ بخانہ ام آورد ودرین قفس محبوسم ساخت آہ وافسوس برآن روزہائیکہ بخوشی وخوشحالی گذرانیدم وبا دوستانم ازین درخت بآن درخت وازین چمن بآن چمن پرواز می نمودم چہ روزہا خوبے بود آن روزہا کہ می رفتیم بہرجائیکہ برما خوش می گذشت چمنہا ومرغزارہا گردش کردہ میوہاے شیرین میخوردیم وآبہائے گوارا[3] می نوشیدیم اے کاش کسیکہ مرا باین سختی گرفتار نمودہ ازحال من آگاہ می شد ودلش براے من میسوخت ومرا آزاد میکرد۔

---

[1] لوازم۔ ضروریات۔ [2] کوچک۔ خرد۔ [3] گوارا۔ خوش مزہ۔

تا باغہا وچمنہا ئیکہ اول برگردم از قضا بچہ کہ این کنجشک را گرفتہ بود درخواب دید کہ کنجشک برحال خود چنانچہ ذکر شد نالہ میکند واز روز ہائے سابق خود افسوس میخورد۔

ہمینکہ بیدار گردید دید کہ کنجشک درگوشۂ قفس اندوہناک ومحزون[ا] است باخود گفت اگرچہ من آنچہ شنیدم خواب بودہ وخواب اعتباری ندارد لیکن باین کار شائستہ[۲] خوب آگاہ شدم پس این کنجشک راتگاہ می دارم ہر وقت خوب شد وتوانست بپرد اورا رہا میکنم تا آزاد گردد

حکایت ۲۵

درکتب تواریخ نوشتہ اند کہ قامت عوج بن عنق بدرازی بست وسہ ہزار وسہ صد وسی گز بود وعمرش سہ ہزار وپانصد سال آب طوفان نوح تا نصف ساق[۳] او بود چوں بعلت[۴] کفرش موسیٰ علیہ السلام قصد قتل او فرمود او پارۂ کوہ راکہ طولش بقدر دو سنگ راہ بود برسر گرفتہ بمیدان جنگ حاضر آمد موسیٰ علیہ السلام عصا بہ کعب او زد کہ فی الفور بیفتاد و جان داد وگویند کہ استخوان پہلوے اورا بر دریا بطور پل ساختند۔

[ا] محزون غمناک۔ [۲] شائستہ سزاوار۔ [۳] ساق۔ [۴] بعلت بباعث کسب۔

و ہزاران مردمان دستوران از بالائے آن میگذشتند۔

حکایت ۲۶

در تذکرۂ شمشیر خانی مرقوم است کہ بصحن دخمۂ نوشیروان
کہ بر قلۂ کوہ واقع است چہار سوار مسلح با شمشیرہائے علم از طلسم
ساختہ اند ہر گاہ شخصے مقابل آنہا آید بر و حملہ نمایند مامون رشید
خلیفہ بغداد بہ ہدایت دخمہ بان کہ از دفع اذیت طلسم داشت ۔
اندرون آن دخمہ در آمدہ دید کہ پیکر نوشیروان بر تخت مرصع نشستہ و
جملہ اعضائش سالم مگر لباسش بہ کہنگی رسیدہ مامون لباس تازہ
بمشک و عنبر معطر کردہ بآن قالب بیجان پوشانید در آن حال دید
کہ زیر زانوے نوشیروان لوحے از طلا است و در آن لوح نوشتہ اند
کہ یکے از سلاطین بزیارت ما رسیدہ لباس لطیف و معنبر خواہد
پوشانید آن وقت قالب بیجان ما بتواضع او اقدام نتواند نمود لہذا
فلان جانب این دخمہ برائے ضیافت او ودیعت نہادہ ام بتصرف
خود در آورد ما را معذور دارد مامون رشید گنج شائیگان از آنجا برداشت
گویند کہ دولت بنی عباس بدولت آن گنج بیقیاس بود۔

دستور۔ گاؤ۔ دخمہ۔ گورخانۂ گبران۔ قلہ۔ سر کوہ۔ اذیت۔ صدمہ۔ قالب۔ جسم۔ اقدام
استقلال۔ ودیعت۔ امانت۔ شائیگان۔ سزاوار۔ خوب۔ معذور دارد۔ معاف کند۔

حصۂ نظم

فوائد علم

نبی آدم از علم یابد کمال | نہ از حشمت و جاہ و مال و منال
چو شمع از پے علم باید گداخت | کہ بے علم نتوان خدا را شناخت
خردمند باشد طلبگار علم | کہ گرم است پیوستہ بازار علم
کسے را کہ شد در ازل بختیار[۱] | طلب کردن علم کرد اختیار
طلب کردن علم شد بر تو فرض | دگر واجب است از پیش قطع ارض[۲]
میاموز جز علم گر عاقلی | کہ بے علم بودن بود غافلی

ایضاً سروش غیبی

سحر گاہ بانگے رسیدم بگوش | کہ از خواب بیدار باش و بکوش
کہ دیگر نہ ہنگام خوش خفتن است | چو خورشید ہنگام بشگفتن است
سر از بستر خواب برداشتم | قدم طرف گلزار بگذاشتم
یکے مرغ میخواند در بوستان | بیاد دبستان[۳] این داستان[۴]

---

۱ بختیار - نصیب ور - ۲ قطع ارض - سفر - ۳ دبستان - مکتب - ۴ داستان - حکایت

که ای بلبلان گلستان علم
شگفته ست گلها به بستان علم

بگلزار دانش همی خوش خرام
هنر کسب کن تا شوی نیک نام

بیا ئید کایام کوشیدن است
بهار است و خوشها بجوشیدن است

بیا برگ علم و ادب سازده[1]
هم آموزگارانت آوازده

دبستان ز رشک رضوان ببین
گل معرفت را بدامن بچین

ازین عطر گل هرکه سرمست[2] شد
همان ساعت از نیستی هست شد

درخوبی عدل و بدی ظلم

هرکجا عدل روی بنمود است
نعمت اندر جهان بیفزود است

هرکجا ظلم رخت افگنده است
مملکت را زبیخ برکنده[3] است

عدل بازوی شه قوی دارد
قامت ملک مستوی[4] دارد

عدل شمعی بود جهان افروز
ظلم شه آتشی رعیت سوز

رخنه[5] در پادشاهی آرد ظلم
در ممالک تباهی آرد ظلم

شه چو ظالم بود نپاید دیر
زود گردد براو مخالف چیر

ظلم تا در جهان نهاد قدم
عافیت شد در آرزوی عدم

---

[1] سازده - آماده کن. [2] سرمست - باشعور. [3] برکندن - برآوردن. [4] مستوی - استوار
[5] رخنه - نقصان -

عدل تا سایہ از جہان برداشت — خوشدلی رخت از آنمکان برداشت

دروغ

کسے راکہ باشد زبان دروغ — چراغ دلش را نباشد فروغ[1]
دروغ آدمی راکند بیوقار[2] — دروغ آدمی راکند شرمسار
دروغ اے برادر مکن زینہار — کہ کاذب بود خوار و بے اعتبار
ز کاذب بگیرد خردمند عار — کہ او را نگیرد کسے در شمار
کسے راکہ عادت بود راستی — خطا گر کند در گذاری رواست
اگر نامور شد بقول دروغ — اگر راست گوید تو گوئی خطاست

تکبر

روزے ز سر سنگ عقابے بہوا خواست — از بہر طمع بال و پر خویش بیاراست
از راستی بال منی[3] کرد و بخود گفت — امروز ہمہ روئے زمین زیر پر ماست
بر اوج[4] چو پرواز کنم از نظر تیز — بینم سر موئے اگر اندر تہ دریاست
گر بر سر خاشاک یکے پشہ بجنبد — آن پر زدن پشہ عیان در نظر ماست
بسیار منی کرد و نترسید ز تقدیر — بنگر کہ ازین چرخ جفا پیشہ چہ برخواست
ناگہ ز قضا سخت کمانے ز کمین گاہ — تیرے ز قضا[5] و قدر انداخت برو راست

---

[1] فروغ۔ روشنی۔ [2] بیوقار۔ بے تمکینی۔ [3] منی۔ تکبر کردن۔ [4] اوج۔ بلندی۔ [5] قضا۔ حکم خدا

بر بال عقاب آمد آن تیر جگر سوز / کز عالم علویش بسفلیش فرود کاست
بر خاک بیفتاد و بغلطید چو ماهی / وانگاه پر خویش گشود از چپ و از راست
زین تیر نگه کرد و پر خویش بدو دید / گفتا ز که نالیم که از ماست که بر ماست

فوائد پند

هرگز پدر از برای فرزند / گنجے نه نهد نکوتر از پند
پند است که هر که گوش گیرد / گر بنده بود شود خداوند
پند است که پیش مرد دانا / گر تلخ بود به است از قند
من میخرم از کسے فروشد / یک پند به بلخ و سمرقند
دیوانه شمر کسے که بر تن / صد گنج نهاد و گنج آگند
گر گنج در است و گوهر و لعل / زود ستش بفنا دهد خداوند
خرسند مشو به گنج زیرا / دانا نشود بگنج خرسند
دیروز مغنی به پند می گفت / بر منبچه یک آیت از پند
کے شاد دل آن کسان که گنجے / دارند همی خورند و پاشند

زاد المسافرین

حکایت

پند دادن پیر مرد سکندر را

این طرفه حکایت است بنگر / روزے ز قضا مگر سکندر

قضا ۔ اتفاقات حسنه

میرفت و همه سپاه با او | آن حشمت مال و جاه با او
تا گه بخرابهٔ گذر کرد | پیرے ز خرابهٔ سر بدر کرد
پیرے نه که آفتاب پرنور | در چشم سکندر آمد از دور
پرسید که این چه شاید[1] آخر | این کیست که می نماید آخر
در گوشهٔ این مغاک دلگیر | بیهوده بنا شد این چنین پیر
آمد بر آن مغاک پرنور | پر از سر وقت[2] خود نشد دور
چون باز نکرد سوے او چشم | پرسید سکندرش بصد خشم
گفت اے شده غول این گذرگاه | غافل چه نشستهٔ درین راه
هر چه نکردی احترامم | آخر نه سکندر است نامم
دانی که منم ببخت فیروز | پشت همه روے عالم افروز
دریا دل و آفتاب رایم | فرق فلک است زیر پایم
پیر از سر وقت بانگ برزد | گفت این همه نیم جو نیرزد
نے پشت و نه روے عالمی تو | یکدانه کشت آدمی تو
دوران فلک که بیشمار است | هر ساعتے از تو صد هزار است
نے غول[3] و نه غافلم در این کوے | هشیار تر از تو[4] ام بصد روے

---

[1] این چه شاید - یعنی این مکان را چه شاید گفت - یه مکان کس کا ہے - [2] سر وقت - یعنی از استغراق حالت - [3] غول - دیو بیابانی - [4] از تو - یعنی از قسم تو -

از روزِ پشین چو آگهم من
چو منتظر آن برین همه من

غافل تو ئی کز برای پیشی
مغرور دو روزه عمر خویشی

با من چه برابری کنی تو
چو بندهٔ بنده منی تو

دو بنده من که حرص و آزاند
بر تو همه روز سرفرازاند

گریان شده زین سخن سکندر
انگنده کلاه شاهی از سر

از خجلت خود نفیر برزد
سر بر کف پائے پیر برزد

پیر از سر حال ره نمودش
کاندر همه وقت یاد بودش

(از مثنوی زاد المسافرین میر حسینی)

مثنوی نان و سرکه

حکایت

اعتماد نمودن بر سلطنت

یک پریشانے فقیرے بینوا
رفت بیرون از زمین بینوا

گشت وارد او بشهرے دلپذیر
لیک بدحال او پریشان و فقیر

اهل آنجا بر سر وے ریختند
خاک نعلینش بسر می بیختند

روزِ پشین - روز قیامت یا روز مرگ - بینوا - مفلس -

مخیم عزت بهر او میکاشتند — تاج شاهی بر سرش بگذاشتند
دسته دسته آمدندے با ادب — حلقه حلقه با سرور و با ادب
راه مردم از عبورش تنگ شد — بهر دیدارش یکے در جنگ شد
پس بفکر افتاد روزے آن شبان — من همی بودم بشهر خود شبان
دست خالی بلکه دل خون آمدیم — من چه بودم حالیا من چون شدم
هان چه شد اینجا که سلطان گشته ام — من همان بیچاره سرگشته ام
گرچه پیرم من همه سلطان بدے — روز و شب در کار خود حیران بودے
مجملاً در کار خود مختار[۱] بود — لیک عالم پیش چشمش تار بود
تا یکے ز اهل وطن از دور دید — پیرزنان مرغ دلش آنجا پرید
گفت برگوئی جهت آخر چرا — بر سرم آورده اند این ماجرا[۲]
گفت اینجا عادتے دارند پیش — حاکم ایشان ز سالی نیست بیش
عزت اینجا ترا پاینده نیست — سال دیگر مر ترا خواهنده نیست
مدت یک سال سلطانی بدان — پس ازان آیند نزد ستمگران
از تنت بیرون نمایند این لباس — کے کجا باقی گذارند این اساس
مشورت کردی بمن اے مؤتمن[۳] — آنچه داری میفرست اندر وطن

---

۱ مختار، صاحب اختیار۔ ۲ ماجرا، واقعه۔ ۳ مؤتمن، امانت دار۔

ناتوانی تو وطن معمور کن　　چشم دشمن را درآنجا کور کن
آنچه خواهی میکنی از نیک و بد　　هیچ کس بر تو ندارد بخششا ررد
چون بدقت بادشه تحقیق کرد　　از دل و جان جملگی تصدیق کرد
روز و شب ساعی بدے درکار خویش　　از جواہرہا لبے بردند بیش
از جواہر اشتران را بار کرد　　زود هم اندر وطن اسپار کرد
چون رسید سلطان بروز آخرش　　از تنش کندند لباس فاخرش[1]
تاج شاهی از سرش برداشتند　　ساعتے در ملک خود نگذاشتند
دست خالی شد برون از شهرشان　　در وطن شد صاحب شوکت و شان
اے پسر خوابے مبا بیدار شو　　زین حکایت اندکے هشیار شو

ره روان رفتند بدون وا همه　　یکنفر دیگر نمانده زان همه
هر یکے زاد سفر برداشتند　　تخم نیکوی سعادت کاشتند

حکایت
متوجه بمنعم حقیقی شدن

بادشاہے روبسوے صید کرد　　ماند لشکر دور ازو مانند گرد[2]

---

[1] فاخر۔ نیکو [2] گرد۔ صحرا نشین

خواست تا در قریهٔ آید فرود — چون بمیدان خیمه و خرگه نبود
در خور آنجا شوکت و شانی ندید — هیچکش جز مرد دهقانی ندید
نزد او در وقت تملق[۱] پیش کرد — گفت دهقان کیستی گردم مگرد
گفت من فرماندهٔ این کشورم — در پی صیدی جدا شد لشکرم
امشبم اینجا تو از نان خواب ده — تکهٔ نانی و جام آب ده
روستائی اعتنای[۲] او نکرد — استماع مدعای[۳] او نکرد
زینت ظاهر چو از سلطان رود — در نظر شاه و گدا یکسان شود
شاه منت[۴] کرد بار دیگرش — چون بود آنجا کسی فرمانبرش
عاقبت جا داد شب در کام خویش — داد نان از سفرهٔ انعام خویش
بالش درویش زیر سر کشید — بر سرش خواب از کمین لشکر کشید
صبح گفتش رهین احسانت شدم — گرچه شاهم از گدایانت شدم
اینک اینک لشکر من میرسد — حشمت شاهی بر من میرسد
گر بدرگاهم گذاری بعد ازین — تا کنم لطفی و کاری بعد ازین
تا کنم حق نمک خواری ادا — نیست احسانرا بجز احسان جزا
هر که در عسرت[۵] بگیرد دست مرد — اسم او در سینه باید نقش کرد

تملق[۱] - چاپلوسی - اعتنا[۲] - توجه - مدعا[۳] - خواهش - منت[۴] - التجا - عسرت[۵] - دشواری -

تا نظر هر لحظه بر نانش کنی | متصل انعام و اکرامش[۱] کنی
گرچه در هر سهو معذور است مرد | لیک احسان را نباید سهو کرد

ناگهان فوج و حشم بر سر رسید | نوبت و نقارهٔ او در رسید
خود اندر خرگش و شد سوار و سپه تاخت | بام کوی و شهر را معمور ساخت
بر فلک چون خسرو خاور[۲] نشست | شاه هم بر تخت با افسر[۳] نشست
بعد ازین برخاست دهقان صبحگاه | کرد رو بر وعده سوی پادشاه
رفت و در ذکر الهی یافتش | بی کلاه تاج و شاهی یافتش
دید افسر بر زمین بگذاشته است | دست‌ها سوی فلک برداشته است
مرد کرد چون از نماز آگه نبود | در بلاد شرع و دینش ره نبود
گفت شاها اینچه حالی داشتی | از کسی گویا سوالی داشتی
شاه گفتش این نماز و ذکر ماست | این سوال از خلق نبود از خداست
عامی این را چو شنید از جای جست | گفت پس پیشت نمی باید نشست
چو شما را رو به پیش دیگریست | دستی از دست شما بالاتریست
پس کنون ما هم بسویش رو کنیم | دست از سوی شما یکسو کنیم
هست چو ما و شما را داوری | چیست فضل همسری بر همسری

اکرام[۱] بخشش - خاور[۲] مشرق - افسر[۳] تاج

گرچہ سلطان را سرپروتاج ہست　　زرچہ بخشد او کہ خود محتاج ہست
پختہ شو سید مکن سودائے خام　　گام زن بر رسم و راہ مرد کام

حکایت

مرد بخیل

یک بخیلے با عیالش نان خورد　　مابقی[1] را او بدست وے سپرد
ناگہان سائل بیامد پیہ درش　　نان ہم در سفرہ بودے در برش
بہر شائل[2] آن عیالک نیم نان　　زیر جامہ بر گرفت از خوف آن
نیم نان را او بسائل چون بداد　　باز آمد خدمت شوہر ستاد
شوہرش آگہ شدی از حال او　　کہ برفتہ نیم نان از مال او
در ہمان ساعت طلاقش[3] داد زود　　از برائے نیم نانش در نمود
چون گذشتے از طلاقش روزگار　　شوہر دیگر نمودے اختیار
از قضا روزے طعامے نزد شان　　سائلے آمد سوالے کرد شان
زن زجا برخواست لاتشہر[4] بگفت　　باز از احوال آن شوہر شگفت
شاید آن شوہر مثال آن جوان　　باز گوید ہرچہ دادی تو نان

---

[1] مابقی - بقیہ - [2] شائل را از در محروم نگردانیدن - [3] طلاق - رہا کردن زن را از قید نکاح -
[4] لاتشہر - محروم مکن -

گفت اے شوہر بشادہ سائلے — بہر نان دادن بکن تو کاہلی
شوہرش گفتا برو نانش بدہ — دست رو بر سینۂ سائل منہ
زن طعامے برگرفت بیرون دوید — در کشود و شوہر پیشین بدید
ناگہان از دل نفیرے برکشید — شوہرش از خانہ اش بیرون دوید
گفت او را ہان صفیر تو چراست — ہان نہ جاے خوف و بیم این سراست
گفت این سائل کہ می بینی بدر — شوہر من بود خاک او بسر
مال او از حد بسے افزون بدے — لیک بخلش ہم ز حد بیرون بدے
از ہمان بخلش تمام مال او — رفتہ از دست این چنین است حال او
روزگارے در غیابش نیم نان — دادمی از حال این ناکس بدان
بر فقیرے مستحقے با فراق — بہر نیم نان بدادم این طلاق
شوہرش گفت این حکایت را بدان — من ہمانم کہ بدادی نیم نان
حق تعالیٰ روزیم افزون نمود — زانکہ طبعم با سخا بودے وجود

نفیر[۱] — آواز۔ غیاب[۲] — عدم موجودگی

لواے

حکایت

بدوی شیاد

عربی در میان مکه و شام — کسب اسباب می‌نمود مدام
بهر تحصیل مال و کسب هنر — از حضر رخت بست سوی سفر
مدتی سیر کرد و هیچ نیافت — باز سوی مکان خویش شتافت
چند گه راه بادیه بسپرید — تا بیک روزه از وطن برسید
از کرم باز کرد انبانی — که در او بود یخنی و نانی
چون بخوردن نشست آن سره‌مرد[۱] — عربی در رسید بادیه گرد
بدوی چون شنید بوی طعام — پیش رفت و نهاده کرد سلام
داد او را جواب و گفت که — پیش من ایستاده بهر چه
گفت من چاکر سرای توام — دشت پیمای از برای توام
گفت از خیل[۲] من خبر داری — بدوی در جواب گفت آری
گفت چونست احمد آن پسرم — که ز هجرش کباب شد جگرم

---

۱ سره‌مرد - مرد پاکیزه و برگزیده . ۲ خیل - اسب

گفت از فضل و رحمت یزدان　　باغ حسن است خرم و خندان
گفت چون است مادر احمد　　گفت صد چون برابر احمد
گفت چون است قصر و ایوانم　　گز غمش بر فلک شد افغانم
گفت آن قصر دلکش و ایوان　　داغ رشکی است بر دل کیوان
گفت آن بارکش شتر چون است　　کز غمش وا منم چه جیحون است
گفت با وے که فربه است چنان　　که مساوی است پشت با کوهان
گفت چون است آن سگ در من　　که بود زو همچو شیر نر بر من
گفت او خاک آستانهٔ تست　　روز و شب پاسبان خانهٔ تست
چون عرب قصه را شنید تمام　　با دل جمع کرد میل طعام
خورد چندانکه سیر گشت ازان　　بدوی راند او وصبت ابنان
بدوی چون خساست او دید　　بر خود از درع جوع می پیچید
ناگهان دید کز کنارهٔ دشت　　آهوے در رسید و تند گزشت
بدوی چون بدید آهو را　　از دل خسته جست آه او را
چون عرب آه دردناک شنود　　گفت با وے که آه بهر چه بود
گفت ازین بود کان سگ در تو　　گر نمیگشت صدقهٔ سر تو

مساوی[۱] - یکسان - انبان[۲] -　　خساست[۳] - دیانت طبع - جوع[۴] - گرسنگی

آهوک را نمیگذاشت کنون ۔ | که ازین دشت جان برد بیرون
گفت ای وای آن سگ چون مرد | گفت از بسکه خون اشتر خورد
گفت خون شتر که بخیت بگو | خاک بر فرق من که بخیت بگو
گفت کشتند اشتر سره است | که دهند آب و آتش همراه است
گفت اے واے زوجه ام چون مرد | رخت هستی چسان بخاک سپرد
گفت از بسکه کوفت سر بزمین | از غم فوت احمد مسکین
گفت اے واے چون گذشت احمد | گفت قصرش بسر فرود آورد
چون عرب قصه فراق شنید | خاک بر سر فشاند و جامه درید
بعد ازان راه خیل خویش گرفت | بدوی نان و گوشت پیش گرفت
اے لواے تو نیز چون بدوی | به زبان مدح سنج کس نشوی
که اگر مدعا ست بر ناید | از زبان بدرت نیا ساید

هشت بهشت امیر خسرو

حکایت

سخن گفتن بهرام گور از شهریار هند

گفت وقتے بروزگار نخست | بود شاهے بشهر یاری چست

در سراندیب پایهٔ تختش — قدم آدم افسر بختش
هوسی بودش از دل افروزی — ور چه بُد در کار دانش افروزی
راست پیوسته چون نکوکاران — میل بر زیرکان دانایان
در دو سه هر که دید دانش بیش — خاص کردش به همنشینی خویش
سه پسر داشت هوشمند و جوان — هم توانگر بعلم و هم بتوان
بقلم گشته با عطارد جفت — کار شمشیر را چه شاید گفت
هر هنر کاندر و گمان نرسد — در رسد در کمال نرسد
گرو بود اوستادشان تعلیم — هر یکی گشته فیلسوف و حکیم
عقده زیشان چنان گشاد و راز — که ملک را بکس نماند نیاز
خواند روزی نهانی از اغیار — هر یکی را جدا ز بهرش کار
کاز هویش کند بکار سریر — کین تصور کرا بود بضمیر
گفت اول باولین فرزند — که مرا شد نهاله سرو بلند
بعد ازین نیست کار مشت خاک — جز نیایشگری بحضرت پاک
قیصری هست پادشاهی را — رونق ماه تا بماهی را
گر بپا تو کنی بداد و بجود — که جهان بود و هم خدا خوشنود

۷۱۹۷

توانگر - طاقتور - فیلسوف - دوستدار حکمت - نیایشگری - طاعت

تا توان را بہ رفق[1] پیش آئی ‎ ‎ ‎ ‎ ناتوانان کنی توانائی
بشبانی رمہ[2] نگہ داری ‎ ‎ ‎ ‎ گوسپندان بگرگ نگذاری
پور[3] دانا بجاک سود کلاہ ‎ ‎ ‎ ‎ گفت جاوید باد دولت شاہ
کے روا باشد از ہوا خواہی ‎ ‎ ‎ ‎ کہ زنم پیش شہ دم شاہی
تا توی ملک از کسے نہ سزاست ‎ ‎ ‎ ‎ بے تو خود زیستن ز بہر خداست
تخت با و اے[4] چون سنے بنود ‎ ‎ ‎ ‎ جاے تو جاے دیگرے بنود
مور با آنکہ بر سریر شود ‎ ‎ ‎ ‎ کے سلیمان تخت گیر شود
شہ دران آزمایش کارش ‎ ‎ ‎ ‎ چون پسندید و دید گفتارش
در دلش صد ہزار تحسین خواند ‎ ‎ ‎ ‎ و آشکارش بخشم بیرون راند
خواند فرزند دیگری را پیش ‎ ‎ ‎ ‎ خاص کردش بہمنشینی خویش
بہ نسونگر زبان بافسون خواند ‎ ‎ ‎ ‎ ماجراے گذشتہ بیرون راند
پسر زیرک از خردمندی ‎ ‎ ‎ ‎ کرد پرسندہ را زبان بندی
گفت ما را بجان و بہانی ‎ ‎ ‎ ‎ کردنی شد بہ آنچہ فرمائی
لیک پیش حدیث تاج و سریر ‎ ‎ ‎ ‎ عیب باشد ز بندہ عیب بگیر
دیرمان تو کہ تا توئی بر جاے ‎ ‎ ‎ ‎ دیگرے کے نہد بہ مسند پاے

---

[1] رفق۔ نرمی۔ [2] رمہ۔ گلہ گوسپند۔ [3] پور۔ پسر۔ [4] ماوا۔ جاے پناہ۔

وآن زمان کین زمانهٔ گردان — با تو هم آن کند که با دگران

گر بود درست که افسر خویش — خود مزین کنی بگوهر خویش

مهتری[1] است آخر از من خرد — بار سر جز بدوش نتوان برد

به بزرگان رواست این معراج[2] — لولوِ خرد نیست درخور[3] تاج

شاه از وهم گره در ابرو کرد — در حضور خودش بیکسو کرد

روی در خرد کاردان آورد — خورده[4] را باز درمیان آورد

داد پاسخ جوان کارشناس — که ز طفلان نکو نیاید پاس

شاه چون دید کان سه گوهر پاک — می شناسند گوهر از خاشاک

هر ده رذره ملک بی سروبن — ایمن از فریب چرخ کهن

شادمان شد ز بخت فرخ خویش — سود بر خاک بندگی رخ خویش

بس که از پیش بینی پی گور — با جگر گوشگان شد اندر شور[5]

داد فرمان که بر سه بدر منیر — بازگیرند ره ز پیش سریر[6]

تا حد ملک شهریار بود — هر که ماند گناهگار بود که

زین سخن هر سه تن ز جاه شدند — توشه بستند و رهگرای[7] شدند

---

[1] مهتر - بزرگ. [2] معراج - نردبان - العروج. [3] درخور - سزاوار - [4] خورده - نکته - [5] شور - فتنه و رنج - [6] سریر - تخت - [7] رهگرا - روان -

گه در آباد بوم و گه بخراب — شهر بر شهر می شدند شتاب
ره نوشتند بی شکیب و سکون — تا شدند از دیار شاه برون
تا رسیدند تا باقلیمی — که از بود ملک شان نیمی
در بیابان و در راه و منزل و جای — بنهادند بی تجارب پای
روزی از گردش ستاره و ماه — می نوشتند سوی شهری راه
ناگه از پیش زنگی چو قیر — تک زنان سوی شان رسید چو تیر
گفت کای ره روان زیبا روی — شتر دیده کس دوان این سوی
زان سه برنا یکی زبان بگشاد — نقش نادیده راز بان بگشاد
گفت کان گم شده که رفت ز دست — یکطرف کور هست گفتا هست
دومین باز کرد لب خندان — گفت او را گم است یک دندان
سومین هوشمند با تمیز — گفت یکپای لنگ دارد نیز
زان نشانی که بود بی کم و کاست — تهمت از پیش ساربان برخاست
گفت چون راست شد نشانی او — بایدم ره بسم عنانی او
باز گفتند هر که امتش ز جواب — که همین ره بگیر و رو بشتاب
مرد پوینده راه پیش گرفت — وقت دنبال کار خویش گرفت

آن جوانان براه گام بگام — مے نمودند نرم نرم خرام
تا زمانے که گرم گشت سپهر — موج آتش لشاند چشمهٔ مهر
زیر عالی درختے انبه شاخ — کش دو پرتاب[۱] بود سایه فراخ
در رسیدند پنج دیدهٔ راه — میل کردند سوے آب و گیاه
چشم دیدند دست و پا شستند — بر گل و سبزه خواب گه جستند
چون ز باد خوش وزونه[۲] نواز — نرگس مست شان شد اندر خواب
ساربان باز در رسید چون باد — باز بانے چو خنجر فولاد
گفت این سوے تا یکے فرسنگ — پایم از تاختن نداشت درنگ
در نوشتم بسے گریوه[۳] و کوه — در تگ و پو به آمدم بستوه
دیده گردو ازان رمیده ندید — دیده چه بو ز کلّه آفریده نه دید
گفت از ایشان یکے که بشنو گفت — آنچه دیدیم چون تو انتش نهفت
هست بارش دو سوے رو یا روے — روغن این سوے و انگبین[۴] آن سوے
دو ملیں کرد روے کار برو — هست گفتا زنے سوار برو
سومیں گفت زن گراشبار[۵] است — وز گرانیش کار دشوار است

پرتاب[۱] منها فقه میان محفیع رها کردن ـ وزونه[۲] نواز فرح وقت اقتادن تیر ـ
گریوه[۳] زمین ناهموار ـ انگبین[۴] شهد خالص ـ گراشبار[۵] حامله

ساربانان زان همه نشان درست | گرد شک را زپیش خاطر بشست
آگهی چون نداشت از فن شان | جنگ در زد دست بدامن شان
نعره برداشت کین سه طرار اند | کز بتحول ریزه خلق بکار اند
هر زبان سو بسو زمین به زمین | بهر کالا[51] همین کنند کمین
تا کجا باشد اشتری و خری | با متاعی ز نقرهٔ و زری
بفریب و فسون و چاره گری | ببرند از مقیم در بگذری
زان نفیر و فغان که او برخاست | گرد گشتند خلق از چپ و راست
گرد شان شد ز مردم انجمنی | هر کسی گفت بیش و کم سخنی
تا نهایت برآن قرار افتاد | که ببایدشدن چو کار افتاد
ملک عهد را خبر کردند | راه انصاف را نظر کردند
کار کان بسته گشت بگشاید | کار فرمان تمام فرماید
تا بران اتفاق جمله بهم | حکم جویان شدند سوی حکم
ساربان[52] ماجرای حال که بود | وان همه پاسخ و سوال که بود
گفت با شه بگان بگان بدرست | شاه از آن هر سه نیز پاسخ جست
آنکه زیشان کیاست[53] افزون داشت | در هر افسانه صد افسون داشت

کالا[51] - رخت - ساربان[52] - شتربان - کیاست[53] - زیرکی

گفت اول دعاے دولت شاه — که بمان تا بود سفید و سیاه
چشم ما را ز خاک پاے تو نور — دیدهٔ ز آستان تو دور
ما سه برنا مسافریم و غریب — در تگ و پو نه ز آبخورد نصیب
سالها شد که گرد عالم خاک — می نوردیم کوه و دشت مغاک
نیست زین تا خلق بهر جائے — بهرهٔ ما بجز تماشائے
در دیارے که راه بنوشتیم — چون بدیدیم جمله بگذشتیم
زین دویدن بزیر چرخ کبود — روزی این سوے نیز راه نمود
همے بریدیم ره ز گردش دهر — تا رسیدیم بر در این شهر

حکایت سعدی

مناظره رایت و پرده

این حکایت شنو که در بغداد — رایت و پرده را خلاف افتاد
رایت از رنج راه و گرد رکاب[1] — گفت با پرده از طریق عتاب

---

[1] رکاب - سواری -

من و تو هر دو خواجه تاشانیم[۱] — بندهٔ بارگاه سلطانیم
من ز خدمت دمی نیاسودم — گاه و بیگاه در سفر بودم
تو نه رنج آزمودهٔ نه حصار — نه بیابان و راه و گرد و غبار
قدم من بسعی پیشتر است — پس چرا قربت تو بیشتر است
تو بر بندگان مه روئی — با کنیزان یاسمن بوئی
من فتاده بدست شاگردان[۲] — بسفر پای‌بند[۳] و سرگردان
گفت من سر بر آستان دارم — نه چو تو سر بر آسمان دارم
هر که بیهوده گردن افرازد — خویشتن را بگردن اندازد
سعدی افتاده است و آزاده — کس نیاید بجنگ افتاده

اسدی طوسی

حکایت

مناظره شب و روز

بشنو از حجت گفتار شب و روز بهم — سرگذشتی[۴] که ز دل دور کند شدت غم

---

[۱] تاشان - بندگان یک خداوند - [۲] شاگرد - [illegible] - [۳] پای‌بند - گرفتار - [۴] سرگذشت - قصه

هر دو را خاست جدال از سبب بیشی فضل — سرگذشتی که ز دل دور کند شدت غم
گفت شب فضل شب از روز فزون آمد زانکه — روز را باز شب کرد خداوند قدم
قوم را سوی مناجات[51] بشب برد کلیم[52] — هم بشب گشت جدا لوط ز بیداد و ستم
قمر چرخ بشب کرد محمد به دو نیم — سوی معراج[53] بشب رفت هم از بیت حرم[54]
ستر پوش است شب و روز نماینده عیوب — راحت آراست شب و روز فزاینده الم
هست در روز ز اوقات که نهی است نماز — در نماز همه شب تحسر نهی بود اتم
منم آن شاه که تختم زمین است ایوان چرخ — سپهدار و همه انجم و سیاره خدم
هر مه و سال عرب را عدد از ماه نسبت — نیز بر ماه منت است از پی جبریل رقم
بر رخ ماه من آثار درست است پدید — بر رخ و چهرهٔ خورشید تو آثار سقم[55]
روز از شب بشنیده شد آشفته و گفت — خامشی کن چه در آئی بسخن تا محکم
روز را عیب بطعنه چه کنی کاینه وش — روز را پیش ز شب کرد ستایش بقسم
روزهٔ خلق که دارند بروز است همه — بحرم حج بروز است هم از بیت حرم
روی آفاق ز من خوب نماید ز تو زشت — دیدهٔ خلق ز من نور فزاید ز تو کم
تو چهر از حبشی فخر به حسن ار چه کنی — حبشی را چه رسد حسن اگر هست صنم

مناجات[51] — دعا کردن۔ کلیم[52] — حضرت موسی علیه السلام۔ معراج[53] — بآسمان زمین
بیت حرم[54] — خانهٔ کعبه۔ سقم[55] — [illegible]ی

سپه خیل و نجوم ار چه شناسند که پاک — بگریزند چو خورشید من افراخت علم
گر زماه تو شناسند مه و سال عرب — ز آفتاب من دانند همه سال عجم
گرچه زرد آمده خورشید همو به ز مهست — گرچه زرد آید دینار همو به ز درم
ماه از ضوء خورشید من افزاید نور — در پی خدمت خورشید کند پشت بخم
ور بقولم نشدی راضی و خواهی که بود — در میان حکم کنی عدل خداوند حکم
پاپسند آر به گفتار شه عادل زاد — یا رضا ده به رئیس الوزرا کان کرم
زاد بو نصر خلیل احمد که نصرت وحمد — افسر جاه جلالست سر ملک و نعم

(اسدی طوسی)

مخزن اسرار

(۱) حکایت

نوشیروان عادل با وزیر

صید کنان مرکب نوشیروان — دور شد از کوکبهٔ خسروان
مونس خسرو شده دستور و بس — خسرو و دستور و دگر هیچکس

ضوء — روشنی — حکم — حکم کننده — زاد — پسر — مرکب — اسپ — در گرفته: تاثیر کرده — مونس — غمخوار —

شاه در آن ناحیهٔ صید یاب — دیده دهی چون دل دشمن خراب
تنگ دو مرغ آمده بر یکدگر — وز دل شان قافیهٔ تنگ‌تر
گفت بدستور چه دم می‌زنند — چیست صفیری که بهم می‌زنند
گفت وزیر ای ملک روزگار — گویم اگر شه بود آموزگار
این دو نوا نز پی رامشگری[۵۱] است — خطبهٔ از بهر زناشوهری است
دختری این مرغ بدان مرغ داد — شیربها[۵۲] خواهد ازو بامداد
کین ده ویران بگذاری مرا — نیز چنین چند سپاری مرا
وان دگرش گفت ازین درگذر — جور ملک بین و برو غم مخور
گر ملک اینست نه بس روزگار — زین ده ویران دهمت صد هزار
در ملک این نکته چنان درگرفت — کآه برآورد و فغان درگرفت
دست بسر برزد و لختی گریست — حاصل بیداد بجز گریه چیست
زین ستم انگشت بدندان گزید — گفت ستم بین که بمرغان[۵۳] رسید
مال کسان چند ستانم بزور — غافل از مردن و از کار گور
تا کی و کی دست درازی کنم — با سر خود بین که چه بازی کنم
ملک بدان داد مرا کردگار — تا نکنم آنچه نباید بکار

---

[۵۱] رامشگری — سرور و شادی — [۵۲] شیربها — مهر — درگرفت = تأثیر کرد — [۵۳] ماکیان مرغ خانگی

شاه دران بارهٔ[1] گرم گشت / کز نقش نعل فرس نرم گشت
چونکه به لشکرگهِ وِلایت رسید / بوی نوازش بولایت رسید
عاملی ازین خط قلم برگرفت[2] / راه بد و رسم ستم برگرفت
داد بگستر دو ستم در نوشت / تا نفس آخر ازان بر نگشت
بعد بسی گردش چرخ آزمای / او شد و آوازهٔ عدلش بجای
عاقبتی نیک سرانجام یافت / هر که در عدل زد او کام یافت
عمر بخوشنودی دلها گذار / تا ز تو خوشنود شود کردگار
هر که به نیکی عملی ساز کرد / نیکی او روی بدو باز کرد
گنبد گردنده ز روی قیاس / هست به نیکی و بدی حق شناس
حاصل دنیا چو یکی ساعت است / طاعت کن کز همه به طاعت است
گر به سخن کار میسر شدی / کار نظامی به فلک بر شدی

حکایت کودک
در دانائی

کودکی از جملهٔ آزادگان / رفت برون با دو سه همزادگان

---

[1] در آن باره یعنی درباره عدل و انصاف۔ [2] قلم برگرفت یعنی محو و معاف کرد ساز کرد آماده است

پاے چو در راه نهاد آن پسر — پویه همی رفت درآمد بسر[۱]

پایش از آن پویه درآمد ز دست[۲] — مهرهٔ دل و مهرهٔ[۳] پایش شکست

شد نفس آن دو سه همسال او — تنگ تر از [illegible] حال او

آنکه ورا دوست‌ترین بود گفت — در تن چاهیش نباید نهفت

تا نشود راز چو روز آشکار — تا نشویم از پدرش شرمسار

عاقبت اندیش ترین کودکی — دشمن او بود ز ایشان یکی

گفت همانا که درین همرهان — صورت اینحال نماند نهان

چونکه مرا زین همه دشمن شمند — تهمت این واقعه بر من نهند

بر پدرش رفت و خبردار کرد — تا پدرش چارهٔ این کار کرد

هرکه درو جوهر دانائی است — بر همه چیزیش توانائی است

۳ - حکایت بلبل با باز
در خاموشی

در چمن باغ چو گلبن شگفت — بلبل با باز درآمد بگفت

---

(۱) درآمد بسر یعنی بسر افتاد - (۲) از دست درآمد یعنی از اختیار بدر رفت - (۳) مهرهٔ پا - زانو

[illegible] ش سار[۱]	گوی چرا پردهٔ آخر بیار
[illegible] نفس[۲]	یک سخن نغز نگفتی بکس
[illegible] مری	طعمهٔ تو سینهٔ کبک دری
[illegible] از کان غیب	صد گهر سفته برآرم ز جیب
[illegible] من کرم شکاری چراست	خانهٔ من پر ز خاری چراست
باز بد و گفت همه گوش باش	خانه نشینم بنگر و خاموش باش
من که شدم کار شناس اندکی	صد کنم و باز نگویم یکی
رو که تو ای شیفتهٔ روزگار	زانکه یکی نکنی گوئی هزار
من که همه معنیم این صیدگاه	سینهٔ کبکی دهد از دست شاه
چون تو همه تن همه زبانی تمام	کرم خور و خار نشین والسلام

---

۱ خاموش سار — یعنی بسیار یا سراپا خاموش۔

۲ گشادی نفس یعنی دم از وجود زدوی۔

نیشنل پریس الہ آباد میں باہتمام مرزا ... چھپا